

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Навчально-науковий інститут української філології та журналістики
Кафедра української мови

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **ЗОВНІШНІ РИСИ ЛЮДИНИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ
КАРТИНІ СВІТУ**

Виконала:

здобувачка вищої освіти 2 курсу
групи Ukr1-M24 освітньо-професійної
програми Середня освіта (Українська
мова і література) другого
(магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Ланевич Софія Сергіївна

Керівник: **Коваленко Н.Д.**, доктор
філологічних наук, професор, професор
кафедри української мови

Рецензент: **Починок Л.І.**, кандидат
філологічних наук, доцент, завідувач
кафедри історії української літератури
та компаративістики

Кам'янець-Подільський – 2025

ЗМІСТ

Список населених пунктів та їхніх умовних скорочень	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК	10
1.1. Пізнавально-культурна сутність фразеологізмів діалектного мовлення	10
1.2. Західне Поділля як етнографічний та культурно-історичний регіон	19
Висновок до 1 розділу	24
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ ФРАЗЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ЛЮДИНИ	25
2.1. Поняття про фразеологічну модель та метод моделювання	25
2.2. Фразеотематична група “Зовнішній вигляд людини”	33
2.2.1. Фразеосемантична підгрупа “Врода”	33
2.2.2. Фразеосемантична підгрупа “Зріст”	43
2.2.3. Фразеосемантична підгрупа “Комплекція”	47
2.3. Лінгводидактичні можливості фразеології	51
Висновок до розділу	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ
ТА ЇХНІХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. Бер. – с.Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
2. Бур. – с. Бурти Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
3. Вишн. – с. Вишнівчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
4. Вод. – с.Водички Хмельницького р-ну Хмельницької обл.
5. Губ. – с.Губарів Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
6. Гус. – с.Гусятин Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
7. Дібр. – с.Діброва Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
8. Дм. – с.Демківці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
9. Заб. – с.Заборознівці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
- 10.Зар. – Зарічанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
- 11.Корм. – с. Кормильча Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
- 12.Кор. – с.Королівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.
- 13.Кр. – с.Коритна Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.
- 14.Куг. – Кугасьці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
- 15.Кузьм. – с.Кузьминчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
- 16.Лис. – с.Лисогірка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
- 17.М.Б. – с.Мала Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельн. обл.
- 18.Н.В. – с.Нижчі Вовківці Хмельницького р-ну Хмельницької обл.
- 19.Сад. – с. Садове Чемеровецькогог р-ну Хмельницької обл.
- 20.Ч.З. – с. Червона Зірка Хмельницького р-ну Хмельницької обл.
- 21.Шевч. – с.Шевченка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.
- 22.Шел. – с.Шелестяни Новоушицького р-ну Хмельницької обл.

ВСТУП

Комплексне дослідження системної будови й функціонування фразеологізмів є неможливим без ґрунтовного аналізу їх реального використання не лише в українській літературній мові, а й у різних діалектних варіантах. Саме тому опрацювання фразеологічного матеріалу окремих регіонів дає змогу сформувати відносно завершене уявлення про окремі ділянки фразеологічної системи, про взаємозв'язки між загальнонародною та діалектною фразеологією, а також про їх розвиток, новаційні явища та внутрішню динаміку. Як окрема наукова галузь діалектна фраземіка оформилася порівняно недавно – на початку 60-х років ХХ століття, хоча збір діалектних фразеологізмів розпочався ще в ХІХ ст. Це свідчить про те, що ця наукова сфера перебуває на межі двох дисциплін – діалектології та фразеології.

М. Олійник зауважує, що розвиток обох галузей закономірно зумовлює розширення об'єкта дослідження, зокрема потребу якнайшвидшого опису фразеологічних систем діалектів. Посилення інтересу до діалектної фразеології не випадкове, адже зібраний матеріал дає змогу глибше зрозуміти механізми утворення, функціонування та змін фразеологізмів, відокремити автохтонні утворення від запозичених, простежити статичні й динамічні риси фразеологічного фонду національної мови [Олійник 50].

Фразеологія говорів і говірок не є застиглою системою. Під впливом мовних і позамовних чинників вона постійно змінюється: традиційні для певного середовища фразеологізми нерідко витісняються суржиковими чи запозиченими одиницями. Це закономірний етап розвитку кожної мови. Одним із пріоритетних завдань фразеологів є максимально повне документування діалектного фразеологічного фонду – від окремих говірок до цілих наріч, особливо враховуючи поступову втрату діалектних особливостей.

Нині упродовж розвитку мовознавства спостерігаємо підвищений інтерес до вивчення фразеологічних систем окремих діалектних масивів, зокрема говорів і говірок.

У вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці діалектна (ареальна, народна) фразеологію розглядають з різних точок зору, зокрема:

- визначають предмет і об'єкт дослідження народної фразеології;
- аналізують співвідношення загальнонародної та діалектної фразеології;
- висвітлюють ономасіологічний підхід до діалектних фразеологізмів;
- формують принципи етимологічного аналізу діалектної фразеології;
- вивчають творення діалектної фраземіки;
- досліджують активні мовні процеси в межах фразеології певного ареалу;
- зіставляють діалектну фразеологію в українському й ширшому слов'янському контексті;
- аналізують діалектну фразеологію через аспект лінгвогеографії;
- визначають семантико-граматичні класи діалектних фразеологізмів;
- моделюють стійкі вислови;
- простежують розвиток фразеологічного складу окремих говорів;
- описують механізм утворення компаративних діалектних фразеологізмів;
- здійснюють ідеографічне упорядкування діалектних фразеологізмів;
- досліджують умови й способи творення ареальних фразеологічних одиниць;
- аналізують культурологічний аспект діалектної фразеології;
- зіставляють фразеологічні одиниці одного діалекту з іншими;

- визначають системні взаємозв'язки усередині діалектної фразеології.

Особливо важливим доробком є публікація словників українських ареалів, до складу яких входять власне діалектні фраземи і такі, що виступають у сучасній українській літературній мові: “Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини” Н. Вархол, А. Івченка [Вархол, Івченко 1990], “Словник стійких народних порівнянь” О. Юрченка, А. Івченка [Юрченко, Івченко 1993], “Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці” В. Чабаненка [Чабаненко 2001], “Сказав як два зв'язав. Народні вислови та загадки із західного Полісся і західної частини Волині” Г. Аркушина [Аркушин 2003], “Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу” В. Ужченка, Д. Ужченка [Ужченко, Ужченко 2002] та ін.

Фразеологію українських діалектів досліджували такі науковці:

- південно-західні говори: Г. Аркушин [Аркушин 2000; Аркушин 2003], Н. Бабич [Бабич 1972; Бабич 1978], Н. Вахол, А. Івченко [1990], М. Демський [Демський 1987], М. Доленко [Доленко 1975], А. Івченко [Івченко 1993; Івченко 1996; Івченко 1999; Івченко 2000], Н. Коваленко [Коваленко 2004; Коваленко 2010], Н. Кірілкова [Кірілкова 2011], В. Лавер [Лавер 1991], Н. Хобзей [Хобзей 2011], М. Яким [2011], О. Миголинець [Миголинець 2020], М. Олійник [Олійник 2000; Олійник 2003; Олійник 2001; Олійник 2002], Г. Ступінська [Ступінська 2000] та ін.;

- північні: П. Грищенко [1975], Г. Доброльожа [Доброльожа 1997; Доброльожа 2012; Доброльожа 2003], З. Мацюк, М. Фенко [Мацюк 2019; Мацюк 2020; Мацюк, Фенко 2020];

- південно-східні: Т. Грица [Грица 1996], І. Магрицька [2003], Л. Мельник [Мельник 2003; Мельник 2001], Р. Міняйло [2001], В. та Д. Ужченки [Ужченко 2001; Ужченко 2004; Ужченко 2008], В. Чабаненко [2001], А. Сагаровський [2010], М. Делюсто [Делюсто 2020].

Створити всебічну картину структури, семантики та функцій діалектної фразеології неможливо без урахування матеріалу всіх українських говорів. Фразеологія, що описує зовнішність людини у говірках Західного Поділля, досі не стала об'єктом спеціального комплексного дослідження, хоча попередні спостереження свідчать про її велику різноманітність та виразність.

Актуальність обраної теми пояснюється тим, що досі бракує спеціальних досліджень, присвячених фразеології західноподільських говірок, які описують зовнішність людини. Комплексний аналіз фразеологічних одиниць цих говорів із залученням різних джерел дає змогу глибше зрозуміти процеси нормування фразеологічного складу сучасної української літературної мови (СУЛМ), простежити парадигматичні зв'язки у фразеології окремого культурно-історичного регіону та уточнити знання про моделі стійких висловів і їх структурне наповнення.

Тема кваліфікаційної роботи пов'язана з дослідженням, яке здійснюється в науково-дослідній лабораторії діалектологічних досліджень Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в межах програми вивчення діалектної лексики і фразеології української мови.

Об'єкт дослідження – фразеологія говірок Західного Поділля, головню фразеологізми, що стосуються поняття “зовнішній вигляд людини”.

Предмет дослідження – структурно-семантичне моделювання фразеологізмів даного регіону та їх парадигматичні зв'язки.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в тому, щоб виявити структурно-семантичні та парадигматичні особливості фразеологічного складу говірок Західного Поділля.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) систематизувати фразеологізми говірок Західного Поділля, що позначають різні характеристики зовнішнього вигляду людини;
- 2) дослідити фразеологію зазначених говірок у її проєкції на фразеологію сучасної української літературної мови;

3) визначити та описати структурно-семантичні моделі (ССМ) фразеологізмів на позначення зовнішніх рис людини.

Джерелами дослідження послуговували матеріали картотеки науково-дослідної лабораторії діалектологічних досліджень кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Іана Огієнка (разом 22 н. п.).

Серед інформантів, ураховуючи їх вік і соціальний стан, можна виділити кілька груп: 1) діалектоносії віком 65-85 рр., пенсіонери, які мають переважно середню освіту; 2) діалектоносії віком 45-65 рр. із середньою освітою; 3) особи віком до 45 років, переважно вихідці з села. Усі інформанти – корінні мешканці Західного Поділля. Крім того, джерельною базою дослідження є також словники різних типів, зокрема фразеологічні, діалектні.

У роботі залучено літературні фраземи, рідковживані, а також ті, що вже вийшли з активного вжитку, мовлення діалектоносіїв. Відносно широкі часові межі розгляду фразеології говірок Західного Поділля дають змогу визначити мовний матеріал як цілісну єдність із властивими характерними структурними та семантичними ознаками, особливостями парадигматичної організації.

Методологічною основою роботи є вироблені в мовознавстві положення про мову як культурний феномен, фразеологію як явище вторинної образної номінації, у якому знаходять своє характерне відбиття особливості пізнавальної діяльності етносу, взаємозв'язок загального, окремого та часткового у мові. Аналіз здійснено методом структурно-семантичного моделювання, а також використано описовий (в ономасіологічному й семасіологічному аспектах) і метод етимологічного аналізу (за потреби).

Наукова новизна роботи. На залученому в науковий обіг значному за обсягом фактичному матеріалі комплексно досліджено фразеологізми на позначення зовнішнього вигляду людини в говірках Західного Поділля,

з'ясовано особливості семантики та структури фразеологізмів, виявлено та проаналізовано типові структурно-семантичні моделі фразем, визначено особливості мотивації фразеологізмів діалекту з урахуванням національної культури діалектоносіїв, простежено зв'язок фразеології з давніми віруваннями, традиціями, обрядами українців.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати знайдуть застосування під час укладання фразеологічних словників різних типів, у роботі наукових заходів із проблем фразеології, у викладанні розділу «Фразеологія сучасної української мови», курсів «Етнолінгвістика», «Діалектологія української мови». Основні результати й висновки можуть доповнити та розширити відомості про структурно-семантичні особливості фразем, специфічні риси окремих структурно-семантичних моделей фразеологізмів. Результати роботи можуть бути використані для дослідження фразеологічного складу української літературної та діалектної фразеології.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. З теми роботи виголошено наукову доповідь «Характеристика рис обличчя людини засобами фразеології» на IV Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти «Нові парадигми сучасної філології» (7 листопада 2025 р., м. Кам'янець-Подільський).

Структура дипломної роботи. Робота складається зі списку населених пунктів та їхніх умовних скорочень, вступу, двох розділів і висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (89 позицій). Загальний обсяг роботи – 72 сторінки.

РОЗДІЛ 1

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

1. 1. Пізнавально-культурна сутність фразеологізмів діалектного мовлення

У сучасній українській та світовій лінгвістиці для позначення фразеологічної одиниці застосовують чимало термінів: *фразема, сполука слів із переносним значенням, фразеологізм, фразеологічний вислів, фразеологічний зворот, стійка фраза, ідіоматичне словосполучення, ідіома, ідіоматизм* тощо. На нашу думку, найвдалішими й найуніверсальнішими є назви *фразеологізм* та *фразеологічна одиниця*, саме їх ми вживаємо як основні. Утім, для стилістичної варіативності застосовуємо також терміни *стійкий вислів, фразеологічний зворот, ідіоматичний вираз, фразема*.

Сьогодні в мовознавстві склалися два підходи – широке і вузьке трактування об'єкта фразеології. З огляду на наукову точність, важливішим є саме вузьке розуміння, адже воно дає можливість досліджувати фразеологію як окремий рівень мовної системи. При такій інтерпретації до фразеології не включають, з одного боку, тексти малих жанрових форм (зокрема прислів'я), а з іншого – стандартизовані беземоційні словосполучення, наприклад термінологічні аналітичні найменування чи сталу ділову лексику. Водночас до сфери вивчення потрапляють вирази, які семантично зближені з фразеологізмами, які аналізуємо.

Дослідники виокремлюють низку визначальних рис фразеологічної одиниці. Як зазначає Л. Авксентьєв, «серед ключових ознак називають семантичну нерозкладність (Л. Авксентьєв, В. Архангельський, Л. Булаховський, М. Жовтобрюх, Ф. Медведєв, Г. Удовиченко), метафоричність (О. Бабкін, Б. Ларін), надслівність (Л. Скрипник), відтворюваність у мовленні (Ф. Медведєв, Л. Скрипник)» [Авксентьєв 1983,

с. 13]. Інші науковці наголошують ще на таких характеристиках: сталість, граматична оформленість, неперекладність іншими мовами), наявність щонайменше двох повнозначних компонентів або чіткої структурної організації.

У даному дослідженні фразеологічну одиницю ми розуміємо як відносно стійке, відтворюване, експресивне сполучення лексем, яке має (як правило) цілісне значення.

У лінгвістиці прийнято вважати, що фразеологічне значення має три взаємопов'язані аспекти: денотативний, сигніфікативний і конотативний.

- Денотативний характеризує співвіднесеність ФО з реальними предметами чи явищами.
- Сигніфікативний передає узагальнене поняття, тобто інформативний зміст, який виражає фразема.
- Конотативний відбиває оцінні, емоційні та культурні нашарування – ставлення мовця, позитивне або негативне [Білоноженко, Гнатюк 1989, с. 15–16].

Загалом конотативні компоненти «не доповнюють предметно-логічну інформацію фразеологічного значення, а утворюють разом з нею діалектичну єдність, оскільки сам процес пізнання фразеологічною семантикою реалій носить емоційно-інтелектуальний характер» [Алефіренко 1987, с. 20]. Часто конотацію інтерпретують у межах прагматики.

Упродовж останніх десятиліть у лінгвістиці змінилися акценти щодо аналізу конотативної складової. Якщо раніше дослідники зосереджувалися переважно на емоційно-оцінних або стилістичних відтінках, то нині більше уваги надають *соціальним, культурним, етнографічним, етичним та політичним* аспектам. Це сприяло появі нових термінів: *культурно-національна конотація (КНК), культурно-національна семантика, етнокультурна конотація, етнофразема, вертикальний культурно-національний контекст, концепт, культурологічно-етимологічний аспект* тощо.

Перші елементи аналізу культурно-національної конотації трапляються ще у працях М. Костомарова, М. Сумцова, І. Франка, а згодом – Б. Грінченка. Починаючи з середини ХХ ст., проблематику системно досліджували Б. Ажнюк, М. Алефіренко, Н. Бабич, В. Білоноженко, М. Демський, Р. Зорівчак, А. Івченко, В. Калашник, А. Коваль, Л. Коломієць, Ф. Медведєв, Л. Скрипник, В. Ужченко, О. Чередниченко, О. Юрченко та ін. Саме їхні роботи заклали теоретичні підвалини сучасної фразеологічної науки, що вивчає взаємодію понять мова – культура – етнос.

Із поняттям КНК тісно співвідноситься й термін мовна картина світу. Фразеологія виступає одним із засобів мовного осмислення дійсності, що дає змогу стверджувати про наявність у кожному мовному колективі власної *фразеологічної картини світу*.

Науковці, розглядаючи ФО як одиниці непрямого найменування, котрі опосередковано відтворюють реальність і водночас функціонують як знаки оцінювання довкілля, значну увагу приділяють вивченню лінгвокреативних процесів і формуванню мовних моделей світу, де поєднуються давні та сучасні уявлення про нього.

Варто зазначити, що сам термін *мовна картина світу* є порівняно новим і активно увійшов у вітчизняну лінгвістику переважно протягом останніх десяти років. В. Жайворонок подає таке розуміння мовної картини світу – «мозаїкоподібна польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину світу як таку» [Жайворонок 2002, с. 53]. Погоджуємося з думкою І. Голубовської, що «національно-мовна картина (модель) світу – виражене засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння етносу, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі» [Голубовська 2004а, с. 29]. Так само К. Тараненко зауважує, що це «відображення колективною свідомістю етносу зовнішнього світу в процесі свого історичного розвитку одночасно з пізнанням цього світу» [Тараненко 2023, с. 41].

У сучасних фразеологічних дослідженнях простежуються такі основні напрями аналізу національно-культурної специфіки фразем:

1. Вивчення безеквівалентної лексики, що стала частиною структури фразеологізмів.
2. Етнофразеологічні студії, спрямовані на виявлення типів культурних знань, які в тій чи тій мірі визначають внутрішню форму ФО.
3. Аналіз метафоричних основ, що лежать в основі внутрішньої форми фразеологізмів.
4. Дослідження фреймів і фреймової семантики.
5. Вивчення мовних картин світу, репрезентованих у мовній свідомості (головна увага зосереджується на впорядкуванні ментальних структур, зорієнтованих на сталі національно-культурні моделі певного мовного середовища).

Саме у фразеологічному пласті мови національно-культурна своєрідність виявляється найповніше й найвиразніше. Внутрішня форма фразеологічної одиниці фіксує значущі риси матеріальної та духовної культури носіїв мови.

Л. Коломієць та О. Майборода, аналізуючи окремі стійкі вислови центральнослобожанських говірок, доводять, що фразеологію цілком слушно вважають лінгвокраїнознавчою дисципліною [Коломієць, Майборода, 2004, с. 255].

В. Білоноженко та І. Гнатюк трактують культурно-пізнавальну природу фразеологізмів так: «В утворенні цілісного фразеологічного значення немала роль належить і екстралінгвальним чинникам. ФО більше, ніж будь-який шар лексики, тісно пов'язані з історією, традиціями, матеріальною та духовною культурою народу, який володіє певною мовою, тому багато фразеологізмів створені на образному переосмисленні національно-специфічних ситуацій, побуту, вірувань та забобонів, паралінгвістичних жестів, фольклору народу-носія мови ...» [Білоноженко, Гнатюк 1989, с. 24].

М. Жуйкова зауважує: «...В утворенні цілісного фразеологічного значення немала роль належить і екстралінгвальним чинникам. ФО більше, ніж будь-який шар лексики, тісно пов'язані з історією, традиціями, матеріальною та духовною культурою народу, який володіє певною мовою, тому багато фразеологізмів створені на образному переосмисленні національно-специфічних ситуацій, побуту, вірувань та забобонів, паралінгвістичних жестів, фольклору народу-носія мови ...» [Жуйкова 1999, с. 10].

Багато дослідників пов'язують елементи, що надають фразеологізмам національно-культурного забарвлення, із повсякденним практичним досвідом, особливостями матеріального побуту та історичною пам'яттю народу.

Зрозуміло, що у фразеологічному фонді будь-якої мови міститься значна кількість одиниць, чия семантика не відображає національних особливостей світосприйняття. Такі фразеологізми становлять інтернаціональний шар.

Проте навіть одиниці, які, на перший погляд, виявляють чітку національну образність і культурну маркованість, інколи викликають суперечності щодо визначення їхнього статусу в системі мови.

Усе зазначене в найбільшій мірі стосується саме діалектної фразеології. У більшості діалектних фразеологізмів чітко простежується мотивованість значення, виразна образність, зумовлена позамовними чинниками. Це особливо помітно в аналізі понятійних груп фразем, коли навколо певних образів формуються структурно-семантичні моделі фразеологізмів.

Образність тісно пов'язана з експресивністю фразеологічних одиниць. Зазначимо, що в живому мовленні постійно відбувається оновлення виражальних засобів. У фразеології це проявляється у відновленні мотивувальних зв'язків для посилення емоційно-експресивного впливу, у появі нових фразеологічних варіантів, зокрема okazionalnih.

Саме на діалектному рівні найповніше віддзеркалюється національна специфіка мови та менталітету її носіїв. Це пояснюється насамперед особливістю внутрішньої форми діалектних фразем, яка пов'язана з конкретними реаліями та явищами життя діалектоносіїв.

Проблематика, пов'язана з компонентами діалектних фразеологічних одиниць української мови, стала об'єктом уваги таких дослідників, як М. Демський, Н. Коваленко, Л. Мельник, Р. Міняйло, М. Олійник, В. Ужченко, М. Яким та ін.

Так, М. Олійник, аналізуючи ідіоматику гуцульських говірок, підкреслює, що семантика цих ФО "... має культурну конотацію, розкриття якої є ключовим етапом при тлумаченні внутрішньої форми як носія культурного складника значення. Внутрішня форма етнофразеологізмів нерідко постає своєрідною концентрацією обрядів, традицій, вірувань, паремій, притаманних цьому діалектному регіону" [Олійник 2003, с. 174].

В. Ужченко, аналізуючи здобутки фразеологічної діалектології, зокрема працю М. Якіма "Іменникова фраземіка Бойківщини", звертає увагу на культурологічний аспект у семантиці ФО, зокрема, що він «...зумовлений рядом зовнішніх (ступінь віддаленості від етнічного ядра, характер діяльності й ландшафту, тривалість і характер контактів з іншими етносами й субетносами) і внутрішніх (актуалізація конотативного компонента значення, наявність або відсутність у лексичній системі мови слівного компонента та його потенція в творенні слівного образу, актуалізація внутрішньої форми) чинників» [Ужченко 2003, с. 40].

Окреслюючи пріоритетні напрями дослідження ареальної фразеології Східної України, В. Ужченко наголошує, що сучасні науковці приділяють значну увагу культурологічній інтерпретації, з'ясуванню складників ареальних ФО та їх ролі як образно-концептуального підґрунтя численних фразем і паремій. Саме вони залучають до процесів концептуалізації нові типи культурно вагомої інформації, що стосується як концептів із потужним вертикальним культурно-національним шаром, так і концептів, характерних

тільки для фразеології певного ареалу або для його духовної традиції. У такому розумінні східноукраїнська фразеологічна картина світу може бути розглянута в зіставленні із загальнонаціональною ідіоматикою або з фразеологічними картинами окремих регіонів [Ужченко 2003, с. 55].

Учений зауважує, що «лінгвокультурологічний смисл багатьох згустків етнографічних дискурсів лежить у глибині віків, а самі фразеологічні вербалізми, що увібрали пам'ять поколінь, можна віднести до дискурсивних фразеологізмів. Збір, зіставлення та інтерпретація локалізованих контекстів-фразеопрототипів (дискурсів) надзвичайно важливі: на їх основі постають етнографічні ФО; вони дають дослідникові задокументований матеріал, що може підтвердити генезу та динаміку культурно-національної конотації як загальнономовних ..., так і локально обмежених ФО» [Ужченко 2003, с. 71].

На наш погляд, етнокультурний зміст діалектних стійких зворотів може проступати також у виборі характерних образних конкретизаторів, у специфіці мотивувальних механізмів, у кількісному переважанні фразем певних моделей над іншими, у формуванні синонімічних рядів чи фразеосемантичних груп. Для визначення культурно-національної специфіки ФО особливо суттєвим є встановлення та опис їхніх конотативних параметрів. На жаль, конотація фразеологізмів, передусім діалектних, у словникових працях подається нерівномірно й нерідко не вважаючи довершеною, застосовують (хоча й не завжди послідовно) лише укладачі «Словника фразеологічних синонімів» М. Коломієць та Є. Регушевський [Коломієць, Регушевський 1988].

Стилістичний поділ стійких висловів у цьому словнику здійснюється у трьох вимірах:

- функціонально-стилістичний рівень охоплює книжні, народнопоетичні, фольклорні, розмовні й територіально-діалектні ФО;
- емоційно-експресивний рівень передбачає вирізнення урочистих, гумористичних, фамільярних, іронічних, зневажливих фразеологізмів;

- історико-стилістичний рівень охоплює застарілі, міфологічні та етнографічні фраземи [Коломієць, Регушевський 1988, с. 5].

У нашому дослідженні ми спираємося на подану класифікацію стійких висловів і водночас частково розширюємо її.

У наймасштабнішому на сьогодні двотомному «Фразеологічному словнику української мови» зазначено: «... Ремарка ... вказує на стилістичну, історико-часову чи емоційно-експресивну особливість даного фразеологізму. Коли фразеологізми потребують одночасно історико-часової, експресивно-емоційної та інших характеристик, вони супроводжуються кількома ремарками... Відсутність ремарки після фразеологізму ... засвідчує його стилістичну нейтральність або приналежність до розмовного стилю літературної мови» [ФСУМ, I, с. 7]. На жаль, не всі одиниці, які потребують такої стилістичної фіксації, фактично її отримують.

З іншого боку, оскільки культурний зміст фразеологізмів (зокрема діалектних) може бути неоднаковим, то іноді немає потреби подавати розгорнуту «паспортизацію» тих ФО, які не несуть чітко окресленої культурно-пізнавальної інформації – на відміну від, наприклад, етнографічних чи міфологічних стійких висловів. Окрім того, «...численні обрядові фразеологізми, “багаті” на культурно-національний компонент, важко піддаються чіткому лексикографічному описові: вербальні репрезентанти обтяжені історико-етнографічними контекстами» [Ужченко 2003, с. 295].

Л. Мельник рекомендує укладачам словників – як літературної, так і діалектної фразеології – орієнтуватися на такі різновиди конотативних маркерів ФО, зокрема культурно-національних:

1. Зазначення способу фразеологізації.
2. Вказівка на первинну сферу функціонування.
3. Рекомендація щодо доречності вживання у певній комунікативній ситуації.
4. Етимологічна ремарка.

5. Етнокультурний індикатор.
6. Показник локалізації.
7. Пояснення семантики малозрозумілого лексичного компонента.

На думку дослідниці, «... часто між ними неможливо провести чітку межу, що пояснюється дифузністю самого об'єкта експлікації. Для об'єктивації КНК найбільш значущий етнокультурний, екстралінгвістичний за своєю сутністю, індикатор. Доцільним видається й уведення в словникову статтю додаткових смислових і ситуативних тлумачень фразем» [Мельник 2001, с. 7]. Такий підхід уже поступово простежується в українській ареальній фразеографії.

Так, упорядники «Фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу» [Ужченко, Ужченко 2002] – В. Ужченко та Д. Ужченко – в передмові до третього видання подають модель словникової статті, що включає «...історико-етимологічну довідку..., образну характеристику, тлумачення ключових (маловживаних) слів, певні елементи етнокультурної конотації, мовний коментар до становлення ФО і таке ін. ... Дослівна мотивація в інтерпретації інформантів наводиться в лапках» [Ужченко, Ужченко 2002, с. 9]. Автори підкреслюють, що порівняно з виданням 1997 р. було розширено систему ремарок, які фіксують сферу застосування, хронологічні відомості (застаріле), ступінь поширення (рідковживане), а також стилістичні характеристики (зневажливе, вульгарне, грубе, евфемістичне, етнографічне, жаргонне, жартівливе, іронічне, лайливе, несхвальне, просторічне, схвальне), а також професійну належність (гірницьке, міліцейське) [Ужченко, Ужченко 2002, с. 9, 11]. Проте така повна анотація подана не до всіх фразеологізмів словника.

У нашій роботі ми зосереджуємося на виявленні закономірностей образного мислення мешкагців Західного Поділля та на тому, як воно співвідноситься з духовними й матеріальними аспектами їхньої культури, що визначає специфіку мотивації фразем цього регіону. У процесі аналізу ми повністю враховуємо позиції науковців щодо відображення національно-

культурних елементів у структурі фразеологічного значення та їхніх конотативних характеристик.

1.2. Західне Поділля як етнографічний та культурно-історичний регіон

Поділля – це давня українська територія, на якій здавна пролягав кордон між слов'янським і тюркським світом, між католицькою та православною традиціями, а також між Правобережжям і Лівобережжям.

Назва «Поділля» має глибоке історичне коріння і в різних документах зустрічалася під різними варіантами написання: «Подоля», «Подол», «Подільська земля», «Подільське воєводство», «Подільська губернія». Вперше ця географічна назва фіксується в Литовському літописі 1362 року, де літописець уживає її так, ніби вона була загальновідомою вже протягом тривалого часу [Баженов 1993, с. 7–9].

Говірки Поділля формуються як мішаний тип діалектів. Територія краю довгий час зазнавала нападів татар, а після їхнього припинення почала активно заселятися новоприбулими: переселенцями та втікачами з Полісся, Волині та Галичини. Нові мешканці отримували від місцевої влади різноманітні пільги — звільнення від данини та робіт на період 10–15 років. Формування подільської території почалося ще за часів Київської Русі, що підтверджують рукописні джерела XII–XIV ст. [Баженов 1993, с. 23]. Заселення регіону, що тривало XVI–XVIII ст., завершило формування його сучасного вигляду.

У більш давніх пам'ятках ця місцевість фігурує під назвою «Пониззя». Першу згадку під таким іменем датують 1226 роком. На думку дослідників, Пониззя за своїми адміністративними межами майже повторювало територію пізнішого Поділля, хоча й було дещо меншим.

У кінці XII – на початку XIII ст. Пониззя нерідко називали «Руссю нижчою» або «Руссю дольною», маючи на увазі нижню частину Галицько-Руського князівства.

Як окрема адміністративно-політична одиниця Поділля згадується з XV століття. Це простежується, зокрема, у грамоті князя Олександра Коріатовича, який титулував себе «господарем землі Подільської». Його нащадки продовжували традицію, називаючи себе «князями Поділля» [Артюх 1994, с. 35].

Поява в офіційних документах терміна «земля подільська» свідчить про певний рівень політичної автономії краю. Населення Поділля розглядалося як своєрідна окрема спільнота, що мала власні звичаї, окремі норми права та своїх керівників – князів, дідичів і господарів, які відповідали за управління цією територією.

Назва «Подільська земля» з часом зазнавала змін: до 1917 року регіон називали Подільською областю, пізніше – Подільським намісництвом, а з 1796 року – Подільською губернією. На теренах історичного Поділля у XX столітті були утворені адміністративні одиниці: у 1932 році – Вінницька область, у 1937 році – Хмельницька, а 1939 року – Тернопільська [Баженов 1993, с. 18].

Протягом своєї історії Поділля неодноразово змінювало свої межі, що можна побачити як у літописах, так і на давніх картах. У XIII столітті територія Поділля (тоді – «Пониззя») охоплювала простір між гирлами річок Ушиця, Смотрич, Збруч і Серет. У другій половині XIV століття східний кордон Подільської землі сягав від Брацлава до Дністра, західний – до річки Стрипа, південний проходив по Дністру, а північний – по Південному Бугу.

Із середини XV століття регіон був розділений на дві адміністративні частини: Подільське та Брацлавське воєводства. Північ Подільського воєводства межувала з річкою Горинь, захід – із Серетом, південь – із Дністром, а південний схід – із Мурафою [Баженов 1993, с. 7–9].

Брацлавське воєводство на півночі межувало з Подільським та Волинським воєводствами, на південному заході – з Молдавією, а на сході – з Київським воєводством. Саме такі кордони Поділля існували до 1795 року, тобто до першого поділу Польщі.

Із кінця XVIII століття площа Подільського намісництва, а від 1796 року – губернії, значно збільшилася внаслідок поділів Речі Посполитої, охопивши 20 повітів. Межі регіону значною мірою визначалися природними бар'єрами – річками, болотами та гірськими підвищеннями, що поряд з адміністративними межами ускладнювали контакти між населенням. У XIX столітті природними кордонами Подільської губернії були: на півночі – річка Горинь і Кременецький кряж, на сході – Жердь і Ятрань, на південному сході – Синюха та Кодима, на півдні – Дністер, а на заході – Збруч.

Деякі з цих річок у подальшому стали державними кордонами, що ослабило культурні та соціальні зв'язки подолян з мешканцями інших українських регіонів, а також із Бессарабією й Молдавією. Так, у XIX столітті Дністер відділяв основну частину Поділля від українських земель, які перебували під владою Австро-Угорщини та Румунії; а Збруч з 1920 до 1939 років був кордоном, який розділяв Східне та Західне Поділля у зв'язку з Брестським миром [Артюх 1994, с. 69].

Отже, і саме Поділля, і його історичний розвиток не були однозначними: у різні періоди регіон мав статус автономної території, зазнавав поділів між державами та адміністративних змін. Бували часи, коли Поділля охоплювало майже все Подільське плато, але траплялися й періоди, коли його територія обмежувалася лише центральною частиною.

Проблема визначення меж історико-етнографічних регіонів набуває особливої важливості через різні дослідницькі підходи. Одні науковці вважають, що межі слід визначати через поширення певних культурних елементів, інші – орієнтуються на зміни державних та адміністративних кордонів.

Сучасні історики, дотримуючись теперішнього адміністративного устрою, зараховують до Поділля Вінницьку, Хмельницьку та Тернопільську області. Питання уточнення території регіону залишається дискусійним, особливо щодо його північної та західної меж. Дослідники умовно поділяються на дві групи: перша пропонує ширше трактування кордонів

(північ – лінія Кременець – Старокостянтинів, захід – межа Тернопільської області), тоді як друга наполягає на вужчому визначенні (північ – Хмельник – Збараж, захід – річка Збруч) [Артюх 1994, с. 104].

Якщо уважно придивитися до змісту різних концепцій, можна помітити, що розширене тлумачення території Поділля ґрунтується на межах, притаманних Подільській землі XIII–XIV століть. Натомість прихильники вузького підходу орієнтуються на конфігурацію кордонів Подільської губернії XIX століття.

Щодо сучасного розгляду Поділля як історико-етнографічного регіону, обидва ці підходи виявилися неповними. Вони не враховують тривалу історичну змінність кордонів, які протягом століть то розширювалися, то звужувалися. Так, північний рубіж території в різні епохи пролягав і по річці Горинь, і по лінії Кременець – Старокостянтинів, і по відтинку Іванчево – Хмельник, а згодом знову повертався до траси Кременець – Старокостянтинів. Аналогічно і західна межа не була стабільною: вона то відходила до лінії Тернопіль – Потік, то переміщувалась до Збруча, то знову зміщувалась на захід. Подібні коливання спостерігалися й на південно-західних і південно-східних ділянках.

Така мінливість спричинила нечіткість окреслення самої території Поділля та формування своєрідних перехідних зон. Саме ці процеси стали підґрунтям для появи різноманітних локальних варіантів подільської традиційно-побутової культури та плавного переходу від подільського культурного типу до культурних моделей сусідніх регіонів.

Тому складно погодитися з твердженням, що поділяє Поділля лише на дві великі частини: східну, близьку культурно до Середньої Наддніпрянщини, і західну, де відчутні риси буковинської та наддністрянської етнокультури. Структура регіону значно багатогранніша, якщо враховувати історичні умови життя населення й постійні зміни кордонів. Логічно припустити, що територія має не тільки кілька перехідних

зон, але й чітко окреслене «ядро» – найбільш виразний носій подільської культурної традиції.

Крайня межа периферії регіону може визначатися тим станом традиційно-побутової культури, за якого елементи власне подільського стилю врівноважуються з рисами культур сусідніх територій. Попри певну умовність такого підходу, за основу можна взяти саме перевагу подільських культурних ознак, принаймні найбільш типових. Натомість ділянки, де культурний комплекс більше тяжіє до моделей суміжних регіонів, логічно вважати початком іншого культурного ареалу. Взаємодія різних регіональних культур надзвичайно делікатна, і визначити культурний тип буває складно, особливо в тих місцях, де етнотериторіальні контакти були особливо активними.

У таких ситуаціях важливим маркером може слугувати етнорегіональна (крайова) самосвідомість – відчуття людьми своєї належності до певної історичної та культурної спільноти, прив'язаність до місцевої топонімії та регіональної самоназви.

Серед мешканців центральних районів Поділля це відчуття, як правило, чітко сформоване: багато людей називають себе подолянами поряд зі своєю національною ідентичністю. У перехідних зонах така самосвідомість менш визначена: люди знають, що мешкають на Поділлі, але не завжди ототожнюють себе з подолянами. На міжрегіональних межах ідентифікація ще менш усталена – мешканці часто вагаються, хоч і розуміють, що існують певні регіональні етноніми [Артюх 1994, с. 134].

Такий стан речей демонструє, що етнічна самосвідомість населення й сьогодні підтверджує життєздатність традиційного поділу України на історико-етнографічні регіони. Це питання набуває особливої ваги в сучасних дискусіях щодо того, наскільки виправданим є застосування історичного поділу території до сучасного культурного простору.

Висновок до 1 розділу

Отже, Поділля – це дуже давня українська територія, яка потребує ґрунтовних досліджень культури, традицій, обрядів та ареального мовного простору. Формування лексики та фразеології говорів Західного Поділля відбувалося внаслідок історичних подій, складних культурно-мовних процесів, передусім через взаємодію фразеологічних систем південно-західного та північного нарічч української мови.

У наукових дослідженнях мовознавці звертають значну увагу на культурологічну інтерпретацію та з'ясування складників ареальних ФО та їхньої ролі як образно-концептуального підґрунтя численних фразем і паремій.

Розвиток фразеології говорів Західного Поділля значною мірою зумовлений позамовними чинниками. Активізація торгівлі, промислового виробництва, ремісництва, а також прогрес у сфері науки й освіти, разом із звичаєво-обрядовими особливостями, сприяли змінності територіального мовлення, зокрема лексики та фразеології. Це проявилось як у зміні образної системи фразеологічних одиниць, так і в появі нових етнокультурних смислів, а також у специфічних стилістичних та лінгвогеографічних рисах фразеологізмів.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ ФРАЗЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ЛЮДИНИ

2.1. Поняття про фразеологічну модель

Одним із ключових напрямів сучасних лінгвістичних досліджень є впровадження модельного підходу до аналізу різних рівнів мовної структури. Як підкреслюють як українські, так і зарубіжні мовознавці, вивчення моделей дає змогу точніше встановити, наскільки адекватно модель відтворює реальний мовний об'єкт, тобто підвищити її пізнавальну цінність [Олійник, 2002, с. 10].

У працях, присвячених загальним аспектам моделювання мовної системи, акцентується увага на тому, що модель як абстрактна конструкція не залежить від природи одиниць, які вона описує. Водночас її лінгвістичне наповнення може бути різним: одна й та сама модель здатна отримати кілька інтерпретацій – наприклад, фонологічну чи граматичну [Олійник, 2002, с. 9].

Науковці наголошують, що теорія моделей придатна для опису як парадигматичних, так і синтагматичних відношень. Проте протягом тривалого часу модельний підхід майже не використовувався у фразеології. Це пояснювалося поширеним уявленням про фразеологію як про специфічну систему ідіоматичних одиниць, що суттєво відрізняються від лексики за будовою й значенням. Фразеологізми традиційно розглядали як структури з нестандартними семантичними та формальними характеристиками, з неповторним образом, національною маркованістю, відсутністю прозорих внутрішніх зв'язків, складністю синтаксичної поведінки та неможливістю точного буквального перекладу.

Однак активні дослідження фразеологічної системи різних мов та виявлене в ній різноманіття структур і значень змінили ставлення вчених до

можливостей моделювання у цій галузі. Уже з 1990-х ХХ століття фразеологи, зокрема А. Івченко, Н. Коваленко, В. Лавер, В. Ужченко та ін., почали розглядати моделювання як один із основних інструментів аналізу фразеологічних одиниць.

Метод моделювання нині широко застосовується під час розв'язання різних проблем фразеології: для класифікації фразем за стилістичними ознаками, генезою, ареалом поширення, а також в етнолінгвістичних дослідженнях, особливо при реконструкції внутрішньої форми фраземи в її зв'язках із національною та регіональною культурою [Ужченко, Авксентьєв 1990, с. 13]. Водночас поняття фразеологічної моделі може трактуватися як дуже вузько, так і максимально розширено.

У цьому контексті доцільно говорити принаймні про два головні різновиди моделей:

- 1) структурно-семантичні, що враховують типові значеннєві й будівельні характеристики фразем;
- 2) структурно-граматичні, які описують граматичну організацію та формальні схеми фразеологічних одиниць.

Різні наукові підходи до вивчення цієї суттєвої характеристики мови зумовлюють існування численних трактувань терміна «модель». Це поняття може означати як доволі конкретну схему упорядкування мовних елементів, так і абстрактний теоретичний конструкт, який не належить безпосередньо до мовної системи. Багатозначність цього терміна не створює суперечностей, оскільки логічно впливає із ширшого розуміння моделі як інтерпретації або як опису певного явища.

Структурну фразеологічну модель зазвичай розглядають як певний зразок синтаксичної побудови, на основі якого формуються групи стійких словосполучень. Натомість фразеосемантична модель – це узагальнений структурно-семантичний зразок, що умовно «фіксує» стабільні риси форми й значення таких одиниць. Під час визначення фразеологічних моделей

ключовим є урахування внутрішньої форми фразем, адже саме вона є підставою для об'єднання виразів у певні ряди. Без врахування внутрішньої форми неможливо здійснити повноцінне моделювання фразеологізмів у синхронії.

А. Івченко пояснює, що метод структурно-семантичного моделювання полягає у створенні структурно-семантичної або модифікаційної моделі, яка формується внаслідок аналізу низки фразеологічних одиниць з однаковим значенням, подібними синтаксичними характеристиками та варіативністю компонентів у межах однорідної лексики [Івченко 2000, с. 3].

Т. Грица, застосовуючи аналогічний підхід у межах фразеосемантичних груп, трактує структурно-семантичну модель як сукупність фразеологічних варіантів, що можуть відрізнятися просторовими чи часовими ознаками, але об'єднані спільною семантикою, єдиним синтаксичним типом (який також може мати приховані або виражені різновиди) та характерним колом варіативних компонентів [Грица 1996, с. 6].

На думку В. Ужченка, застосовуючи моделювання у сфері ареальної фразеології, важливо визначити перелік основних компонентів, ступінь наповнення моделі, додаткові семантичні нюанси, продуктивні фразеотвірні сфери, а також місце ареальних українських висловів у загальноукраїнському та ширшому слов'янському мовному просторі. Учений наголошує, що наявність інваріантних моделей є одним із чинників постійного розвитку фразеологічної системи [Ужченко 2003, с. 54].

Поняття фразеологічної моделі тісно пов'язане з ідеєю фразеологічної серії. Такі серії виділяють на основі тематичної спільності та подібної стилістичної функції. Серійна сполучуваність одного з компонентів фразеологізму отримала у дослідників різні назви: серія, ряд, гніздо, група, узуально обмежений контекст. Частина мовознавців навіть ототожнювала фразеологічні серії з варіантами стилістичного чи синонімічного плану. Фактично фразеологічна серія й семантичний ряд фразеологізмів майже

збігаються, що підтверджує тісний взаємозв'язок структури й значення в моделюванні. Проте співвідношення структурної та семантичної подібності може змінюватися залежно від типу фразеологічної одиниці.

Об'єктивно визначені фразеологічні структурно-семантичні моделі дають змогу глибше осягнути природу таких одиниць і виявити додаткові смислові відтінки. Наприклад, М. Олійник, аналізуючи гуцульські стійкі вислови методом структурно-семантичного моделювання, виокремила особливості фразеотворчих зв'язків у цих говірках, основні механізми мотивації значення фразем та додаткові семи, що входять до їхньої семантичної структури. Дослідниця дійшла висновку, що застосування цього методу підтверджує модельовану природу не лише внутрішньої форми, а й самої семантики фразеологізмів і сприяє кращому розумінню мовної картини світу гуцульського етносу [Олійник 2002, с. 12].

Т. Грица, застосовуючи метод структурно-семантичного аналізу для опису фразеології говірок Гуляйпільського району Запорізької області, підкреслює, що цей підхід дає змогу отримати нову інформацію про механізми творення фразеологізмів, яку надалі можна поширювати і на інші діалектні мікросистеми [Грица 1996, с. 4].

В. Ужченко, зі свого боку, наголошує, що структурно-семантичне моделювання в межах ареальної фразеології може слугувати ефективним інструментом перевірки попередніх гіпотез. На його думку, воно дозволяє простежити загальні тенденції розвитку ареальних фразеологізмів, їхню динаміку в окремих мікро- та макроспільнотах [Ужченко 2003, с. 110].

Хоча модельованість як структури, так і значення фразеологічних одиниць є незаперечним фактом, вона не може бути абсолютною. Емоційність і експресивність компонентів у процесі фразеологізації часто протидіють типовим моделям утворення вільних словосполучень. Коли фразеологізм набуває додаткових конотативних відтінків, він значно звужує зв'язок зі своєю початковою структурною моделлю. Тому такі одиниці вважають лише частково модельованими, особливо в порівнянні з вільними

сполуками. Проте й ця часткова немодельованість не є однозначною: у структурній площині фраземи здебільшого зберігають спорідненість із синтаксичними схемами, за якими вони були створені, тоді як семантична сторона – як внутрішня (етимологічна), так і зовнішня – демонструє значно більшу свободу. Фактично спостерігаємо певний розрив між формою, що продовжує бути модельованою, і змістом, який розвивається самостійно та набуває унікальної експресивності.

Таким чином, саме фразеологічна семантика і регулює формальну модельованість сталих зворотів, і водночас сприяє постійному оновленню їхньої форми. Для збереження моделі важливою є відносна сталість значення фразеологічної одиниці. Своєю чергою, внутрішня семантика фраземи обмежує можливості моделювання за зразком вільних сполук. Однією з таких меж є необхідність описувати структурно-семантичну модель як фразеологослу, тобто враховувати просторові особливості фразеологічних моделей.

Дослідження В. Лавера, Н. Коваленко, А. Івченка показали, що варіювання ареальних фразеологізмів виявляється на різних мовних рівнях – семантичному, фонетичному, морфологічному, синтаксичному та лексичному. Проте для фразеологічної системи вирішальною є саме лексична варіантність, яка й стає центральним об'єктом аналізу в межах структурно-семантичного моделювання [Івченко 1996, с. 6].

У науковій літературі метод моделювання отримав різні назви. М. Алефіренко, наприклад, трактує його як фраземотвірне моделювання або як метод реконструкції «загальної фразеосхеми». Підґрунтям цієї реконструкції є спостереження за синонімічним потенціалом, структурними варіаціями та модифікаціями у групах фразеологізмів, які об'єднані спільним значенням, подібною будовою та майже однаковою внутрішньою формою.

Категорія структурно-семантичної моделі тісно пов'язана з ідеографічним аналізом фразеології, що полягає в упорядкуванні фразеологічних одиниць за їхніми спільними значеннями у семантичні ряди,

фразеосемантичні групи та фразеосемантичного поля. Найнижчою одиницею такої класифікації є семантичний ряд, який охоплює фразеологізми з однаковими смисловими характеристиками та відповідними граматичними ознаками. Вищим рівнем є фразеосемантична мікрогрупа, що об'єднує кілька таких рядів у межах однієї лексико-граматичної категорії. Найвищою ж одиницею є ФСГ, яка може включати мікрогрупи й ряди з різних розрядів, але об'єднані спільною семантичною домінантою [Івченко 2000, с. 6].

У межах цих семантичних рядів дослідники виокремлюють різні типи структурно-семантичних і модифікаційних моделей, визначають їхню продуктивність та описують можливі варіанти в їхніх межах.

Різні підходи до ідеографічного опису фразеологізмів розглядаються як на матеріалі літературної, так і діалектної фразеології, що простежується у працях Т. Грици, А. Івченка, Н. Коваленко, Р. Міняйла, В. Ужченка та інших науковців. У фразеології сформувалися кілька класифікаційних систем для опису стійких висловів: вирізняють *понятійні або предметно-синонімічні об'єднання, мікрополя, тематичні та семантичні класи*, які в свою чергу поділяються на *семантичні групи, поля та варіантно-синонімічні групи*.

Л. Івашко застосовує дещо інший термінологічний апарат, оперуючи поняттями *семантичної групи, фразеологічної серії та варіантно-синонімічної серії*. Учена наголошує, що фразеологізми розподіляються за семантичними категоріями нерівномірно: частина груп є значно чисельнішою, тоді як інші представлені лише кількома або навіть поодинокими виразами. Кількість одиниць у певній групі прямо пов'язана зі ступенем емоційно-оцінної забарвленості фразеологізмів. Найбільш насиченими виявляються групи, пов'язані з характеристикою людини – її зовнішності, внутрішніх якостей, поведінки, станів, а також фразеологізми, що позначають кількість, міру чи ступінь прояву певних ознак.

Терміни *фразеосемантичний ряд, фразеосемантична група та фразеосемантичне поле* загалом відповідають потребам структурно-семантичного аналізу. Однак, як зауважує Р. Міняйло, вони не повністю

відображають складну систему взаємозв'язків між дрібнішими одиницями ідеографічної класифікації, в межах яких якраз і відбуваються найактивніші процеси творення нових фразеологічних одиниць. Тому дослідник пропонує використовувати такі поняття, як *фразеологічна мікрогрупа*, *варіантний фразеологічний ряд*, *синонімічна фразеологічна група* та *варіантно-синонімічна група (ВСГ)*. Остання охоплює варіанти та синоніми, структурно чи граматично відмінні, але пов'язані спільною семантикою [Міняйло 2001].

У своїх дослідженнях А. Найда аналізує стійкі народні порівняння, послуговуючись ідеографічним методом і використовуючи такі одиниці, як *структурно-семантична модель*, *синонімічний та ідеографічний ряди*, *ідеографічна група*, *тематичне поле*. Зауважено, що кількість фразеологічних порівнянь у різних групах суттєво відрізняється: існують численні, добре структуровані групи, а також ті, що містять лише кілька прикладів [Найда 2002].

Аналізуючи фразеологію східноукраїнських говорів, В. Ужченко запропонував розгорнуту ідеографічну систему. У цій моделі найвищим рівнем виступає *фразеотематична група*, яка поділяється на *фразеотематичні підгрупи*. У середині *фразеотематичних підгруп* виділяють *варіантно-синонімічні групи*. Варіантно-синонімічні групи, у свою чергу, представлені *фразеосемантичними рядами* – системою синонімічних та варіантних одиниць, пов'язаних між собою структурними та семантичними моделями. У нашому дослідженні ми користуємося цією класифікацією, однак замість ВСГ використовуємо термін *фразеологічна синонімічна група (ФСГ)*.

В. Ужченко особливо наголошує на ролі образності у фразеології. На його думку, саме образ є визначальним у процесі структурно-семантичного моделювання: це конкретно-чуттєвий спосіб відтворення явищ реальності через більш наочний чи яскравий мовний елемент, використаний у переносному значенні. Найпоширенішими засобами творення образних фразеологізмів певного ареалу є метафора та порівняння, а найбільш

продуктивними образами стають звичні назви предметів і реалій, які виконують роль образних конкретизаторів [Ужченко 2003, с. 110].

У складі будь-якого стійкого вислову є елементи, що несуть найбільше образного навантаження – так звані образні компоненти. У більшості випадків один із цих елементів, який вступає з іншим у дихотомічне протиставлення, виявляється граматично та семантично залежним: саме він уточнює умови й параметри функціонування головного образного елемента. Цей провідний компонент отримав назви «образний конкретизатор» у працях А. Івченка та В. Ужченка або «об'єкт порівняння» у термінології Н. Коваленко. За В. Ужченком, другий член такої структури доцільно позначати як *образний визначник (ОВ)*. Наприклад: *як вівця (ОК) під лопухами (ОВ)*, *як вовк (ОК) на зірки (ОВ)* [Ужченко 2001, с. 80]. Учений наголошує, що саме образний конкретизатор у більшості випадків формує семантичний центр фраземи. У тих випадках, коли обидва образні компоненти рівнозначні, можна говорити про функціонування двох ОК. Таким чином, ОК – або ж об'єкти порівняння – утворюють смислово-образний центр ареальних фразеологічних одиниць.

Образні визначники (ОВ) описують предметні, часові, просторові чи ситуаційні характеристики ОК. Так, у висловах *сидіти як гуска на мотоциклі*; *і Великдень за роботою застане*; *як добрий день серед ночі* – у кожній парі саме другий компонент виконує роль ОВ. Конкретне наповнення як образних конкретизаторів, так і образних визначників, важливе як для семантичного, так і для етнокультурного аналізу, оскільки залежить від лексико-фразеологічних особливостей певного регіону та позамовних обставин, що вплинули на формування цих висловів [Міняйло 2001, с. 12].

На переконання Р. Міняйла, моделі, виявлені та описані на основі спільної методики, дозволяють всебічно осягнути природу ареальних фразеологізмів: розкрити різноманітні взаємозв'язки між концептом-словом і фразеологізмом, визначити склад образних конкретизаторів і визначників,

їхню здатність до творення нових одиниць та характер мотивування, а також простежити структурні нашарування й зростання семантичної насиченості [Міняйло 2001, с. 12].

Лінгвісти також окреслюють ареальні проєкції внутрішньомодельних ізоглос ОК, які демонструють реалізацію певної структурно-семантичної моделі в конкретних часових та просторових межах. Структурно-семантичний аналіз дозволяє визначити, які моделі в тому чи іншому діалекті є активними, а які – належать до пасивної системи.

Дослідження фразеологічних моделей Західного Поділля має істотне значення для розуміння національної моделі світу, а також для опису динамічних і статичних процесів у народній фразеології. Аналіз фразеологічних структур дає змогу показати притаманні українській традиційній культурі форми образного мислення, що реалізуються через діалектні одиниці та мають виразно антропоцентричний характер. Враховуючи велику кількість і тематичну різноманітність подільських фразеологізмів, у роботі подаються лише найрепрезентативніші фрагменти корпусу, важливі для розуміння процесів моделювання.

2.2. Фразеосемантична група «Зовнішність людини»

Фразеологія західноподільських говірок становить значний пласт у загальноукраїнській фразеологічній системі. Як і в інших регіонах України, тут широко функціонують фраземи загальноукраїнського вжитку, що відбивають характерне для народу вміння помічати типові риси явищ і фіксувати їх у вигляді образних формул.

2.2.1. Фразеосемантична підгрупа «Врода». Ця ідеографічна група об'єднує кілька взаємопов'язаних ідеографічних рядів. Ідеографічний ряд, присвячений красі людини, утворений субстантивними, дієслівними та

прикметниковими народними порівняннями, які разом формують синонімічні об'єднання.

У компаративних фразеологізмах основа порівняння виражає денотативно-сигніфікативний зміст, тоді як образний конкретизатор надає вислову конотативного забарвлення. Модифікація відбувається шляхом додавання до базової структурно-семантичної моделі нових елементів, які не створюють абсолютно нового фразеологічного значення, але значно підсилюють емоційно-оцінний компонент вихідної моделі.

Описувана ідеографічна група складається із кількох ідеографічних рядів.

Ідеографічний ряд 'краса людини' формується із субстантивних, вербальних і ад'єктивних стійких народних порівнянь, поєднаних у синонімічні фразеологічні ряди.

Основа порівняння в компаративних фразеологізмах визначає денотативно-сигніфікативне значення, а образний конкретизатор – конотативне. Трансформація відбувається шляхом уведення до складу компонентів структурно-семантичної моделі додаткових структурних елементів, які, не утворюючи нового фразеологічного значення, підсилюють конотативне значення базових моделей.

Синонімічний ряд 'дуже красива' наповнений стійкими народними порівняннями, що формують такі структурно-семантичні моделі:

1) "красива, гарна + як, ніби, наче + природне явище": *кра¹сива йак ве²с¹на* [Бер., Губ., Гус.], *г¹арна йак ве²с¹на* [Лис.], *кра¹сива йак с¹онце* [Заб., Корм.], *г¹арна йак с¹онце* [Кр., Шел., Сад.]. Спостерігаємо додавання до складу компонентів аналізованої структурно-семантичної моделі обставини часу, наприклад: *кра¹сива йак зе²м¹л'а ве²с¹нойу, наве²с¹н'і* [Кр., Сад.]; обставини місця – *г¹арна йак з'ірка на неб'і* [Дм., Дібр., Шевч.], *йак з'ірка ў неб'і* [Вишн., Дм., Ч.З.].

2) “красива, гарна + наче, як, ніби + рослина”: *гарна наче рожка* [Вод.], *гарна як мак* [Дібр., Шевч.], *гарна як калина* [Кр., Корм.], *гарна як мак іюка* [Гус., Сад.]. Структурно-семантична модель трансформується через уведення препозитивних означень: *гарна як мак ію цвіт* [М.Б., Кузьм., Дм.]; *красива наче гарна квітка* [Корм., Вишн.]; постпозитивного означення – *гарна як квітка сдова* [Бер., Губ., Гус.]; постпозитивної обставини місця – *гарна як вишн'а у саду* [Дібр., Ч.З., Кр.], постпозитивної обставини часу – *красива як мак л'ітом, гарна як квітка навесні* [Ч.З., М.Б.];

3) “красива, гарна + як, наче ніби + птах”: *красива як пава, гарна як лібітка* [Бер., Губ., Гус.]; *красива як голупка* [Заб., Сад., Ч.З.]; *красива як зузулка* [Заб., Лис., Ч.З.];

4) “гарна + як + людина”: *гарна як цариця* [Лис., Н.В., Сад., Шевч., Кр.]; *красива як принцеса* [Сад., Заб., Ч.З.]; *гарна як цариюна* [Дібр., Кр., Ч.З.];

5) “дівка (дівчина) + як + природне явище”: *д'юка як весніанка* [Лис., Н.В., Сад., Шевч., Кр.]; *д'ючина як зіронка* [Заб., Сад., Ч.З.]; *д'ючина як соничко* [Заб., Сад., Ч.З.];

6) “дівка + як + рослина”: *д'юка як калина* [Вод., Кр.]; *д'юка як вишн'а; д'юка як топол'а; д'юка як огірочок* [Заб., Лис., Н.В., Шел.];

7) “дівка + як + дорогоцінність”: *д'юка як золото* [Губ., Лис.]; *д'юка як діамант* [Сад., Ч.З.];

8) “дівчина, жінка + як + красивий предмет”: *жінка як писанка* [Губ., Вод., Заб., Кузьм., Лис.]; *д'ючина як картинка* [Губ., Лис.]; *д'ючина як л'ал'ка* [Губ., Лис.]; *д'ючина як картина* [Корм., Сад., Лис.];

9) “дівчина, жінка + як + красивий птах”: *жінка як голубочка* [Губ., Лис.], *д'ючина як орлиця* [Дібр., Гуг.]; *д'ючина як ластіюка* [Дм., М.Б.] *д'ючина як лібітка* [Губ., Заб., Лис.].

Поширення моделі відбувається шляхом уведення до складу її компонентів постпозитивної обставини місця, наприклад: *д'їўка йак ка'лина ў луз'і* [Заб., Дм., Бер., Куг., Ч.З.]; препозитивної обставини часу – *д'їўчина йак ў Снас'їўку йаблуко* [Заб., Кр., Ч.З.];

10) “свіжа + як + квітка”: *с'в'їжа йак к'в'ітка* [Вод., Н.В.]. Поширення компонентного складу через введення до складу компонентів обставини часу зафіксовано в стійкому народному порівнянні з території Західного Поділля: *с'в'їжа йак к'в'ітка ўран'ц'і* [Губ., Лис.]; *с'в'їжа йак к'в'ітка навис'н'і* [Гус., Кузьм.];

11) “ясна + як + природне явище”: *йасна йак з'їрон'ка* [Бер., Шел.], *йасна йак м'їс'ац'* [Бур., Ч.З.], *йасна йак соничко* [Вишн., Ч.З.], *йасна йак сонце* [Вод., Сад.].

Синонімічний ряд ‘гарно вдягнена людина’ наповнений стійкими народними порівняннями, семантика яких спирається на порівняння, а образний конкретизатор активізує фразеологічне значення. Компаративні досліджувані фразеологізми утворено за такими структурно-семантичними моделями:

1) “одягатися + як + людина”: *од'а'гатис'а йак ц'р'иц'а* [М.Б., Лис., Ч.З.]; *ўд'а'гатис'а йак кн'а'гин'а* [Ч.З.]; *од'а'глас'а йак ц'р'їўна* [Корм., Заб., Ч.З.];

2) “красується + як, що + рослина”: *крд'суйе"ц'а шо ружа* [Заб., Вишн., Ч.З., Кр.]; *крд'суйе"ц'а йак к'в'ітка* [Заб., Гус., Шел., Ч.З.]; *крд'суйе"ц'а шо рожжа* [Лис., М.Б., Кр., Ч.З.];

3) “вирядився, вирядилася + як, ніби, що + на святкове дійство”: *вир'адиўс'а йак на вис'їл'а* [Заб., Шел., Шевч., Лис.]; *вир'адилас'а йак на Ви'ликде"н'* [Заб., Дм., Лис., Н.В., Ч.З.]; *читу'риц'а йак на вис'їл'а* [Заб., Дібр., Бур., Бер., Ч.З.]; *ўб'ралас'а йак на вис'їл'а* [Кульч.];

4) “вибрався, вибралася, нарядився, нарядилася + як, що + тварина”: *‘вибраўс’а йак к’іт* [Кульч., Шевч.]; *нар’а’диўся йак к’іт ў’р’асу* [Заб., М.Б., Кузьм., Зар., Гус., Ч.З.];

5) “прибрався, вбрався + як, що, наче + нечиста сила”: *прибраўс’а йак чорт на Во’дохришче* [Сад., Заб., Ч.З.]; *прибраўс’а йак чорт до’церкви* [Сад., Бур., Кор., Ч.З.]; *ўбраўс’а йак чорт на’утр’ін’у* [Шевч., Кузьм., Зар., Бер.];

б) “вирядилася, прибрався + як, що, наче + антропонім”: *‘вир’адилас’а йак пон’д’а*. Зауважимо, що структурно-семантична модель може трансформуватися через додавання обставини місця, наприклад: *‘вир’адилас’а йак’Ган’ка на ви’с’іл’а* [Сад., Заб., Кр., Корм., Лис., Ч.З.]; *прибраўс’а йак Си’мен на’утрин’у* [Кульч., Шевч.].

Синонімічний ряд ‘некрасива людина’ є малочисельним і складається з компаративних фразеологізмів, утворених за такими структурно-семантичними моделями:

1) “красива + як + некрасива тварина”: *кра’сива йак сви’н’а’сива* [Сад., Заб., Кр., Корм., Лис., Ч.З.]; *кра’сива йак в’іў’ц’а’сива*. Зазначимо, що стійкі народні порівняння засновані на рими та мають ознаки енантіосемії;

2) “гарний + як + негарна тварина”: *‘гарний йак пес га’ражний* [Бер., Вод., Корм., Куг.], *‘гарний йак пес ба’зарний* [Бер., Корм.];

3) “красивий, красива + як + тварина в непогоду”: *кра’сивий йак со’бака ў дошч* [Сад., Заб., Кр., Лис., Ч.З.]; *‘гарний йак со’бака на мо’роз’і* [Бер., Вод., Куг.]; *хо’роша йак сви’н’а ў дошч* [Кр., Корм., Сад., Заб., Лис., Ч.З.];

4) “гарний + як + одяг чи частина одягу”: *‘гарний йак Си’менов’і го’нуч’і* [Кульч., Шевч.]; *‘гарний йак’М’іт’ков’і шт’ани* [Заб., Корм., Мит.].

Такі ономастичні прикметники підсилюють експресію, тому що, окрім зачення «дурний», власні імена мають семантику ‘некрасивий’: Панько, Микита, Мітька, Семен та ін.;

5) “виглядає + як + щось неіснуюче”: *вигл'а'дає як Ми'хайлове 'чудо* [Заб., Корм., Зар.];

б) “красива + як + нечиста сила”: *'гарна як 'в'ід'ма* [Сад., Кр., Лис., Мит., Ч.З.]; *крд'сива як 'в'ід'ма з 'Лисойі го'ри* [Лис., Зар., Корм., Заб.].

Такі стійкі народні порівняння говіркового мовлення об'єднує одна особливість: усі вони побудовані за структурно-семантичними моделями з прихованою антонімією. У стійких народних порівняннях здебільшого компаративна частина підсилює основне лексичне значення, що запрограмоване в порівнянні, то у фразеологізмах з прихованою антонімією ця функція полягає в нейтралізації значення ознаки, дії, перетворюючи його у свій власний антонім.

Фразеологізми порівняльного типу описаного ідеографічного ряду є іменниковими, дієслівними та прикметниковими.

ФСР ‘дуже вродливий’

ССМ “гарний + як + на картині + намальований = дуже вродливий”: *йак на кар'тин'і нама'л'ований* [Бур., Дм., Куг., Сад.]; *гар'нен'кий як нама'л'ований* [Кульч., Шевч.]; *гар'нен'кий як нари'сований* [Бер., Вод., Корм., Куг.], *гар'нен'кий як намал'уваний* [М.Б., Лис., Ч.З.].

ССМ “гарний, гарна + як витвір народного мистецтва = дуже вродливий, вродлива”: *гар'нен'ка як к'рашаночка* [Губ., Дм., Лис.]; *'гарна як кар'т'інка* [М.Б., Кр., Ч.З., Куг.]; *'гарна як 'писанка* [Вод., Сад., Губ.]; *'гарна як кар'тинка* [Шевч., Шел., Заб.]; *йак і'грушичка* [М.Б.]; *'гарний як кар'т'інка* [Бур, Гус, Зар.].

Аналізовані моделі між собою пов'язані, тому що в основі є важливе для народної культури уявлення про естетичне наповнення творів мистецтва та предметів, дійств народних обрядів. Образні конкретизатори *к'рашанка*, *'писанка*, які вживаються у фразеологізмах *гар'нен'ка як к'рашаночка*, *йак 'писанка* є символом народження, життя та воскресіння. “У писанці зосереджена чарівна магічна сила, яка наділена особливою святістю

приносити добро, щастя, любов, достаток” [Войтович 2002, с. 370]. Моделюючий характер інших наведених фразем даних моделей увиразнюється семантикою компонентів *картинка*, *намал'ований* та *ігрушечка*. В сучасному українському мовленні лексема «картина» має переносне значення – «про кого-, що-небудь, що своїм виглядом викликає захоплення» [СУМ, V, с. 110], лексема *намальований* у мовній картині світу української нації так само пов'язане з естетичними уявленнями про щось красиве та прекрасне.

Зазначимо, що фразема *йак ігрушечка* теж характеризує вродливу людину за рахунок компонента *ігрушечка*, що має таке ж значення, як і лексема *картинка*. Семантика цього фразеологізму може набувати додаткових значень, а саме – «стрункий», «пропорційно складений».

ССМ “ясний, гарний + як природне явище = дуже вродливий”: *'ясний йак соничко*, *'гарний йак соничко* [Бер., Лис., Зар., Вишн.]; *'гарна йак зор'а* *'ясна* [Кузьм., Дм., Гус., Кор.]; *'д'іучина 'ясна шо ден'* [Кор., Куг., Н.В., Шел., Кузьм.]; *'гарний йак гр'ім* [М.Б., Кр.].

Особливості утворення моделі та мотивація цих фразем пов'язані з давнім світоглядом українців про оточуючий світ. Зазначимо, що образ сонця був символічним для усіх давніх слов'ян, адже вони обожнювали сонце як джерело всього життя та достатку. “... Яскраве Сонце через те, що воно – відблиск лица Божого” [Войтович, 2002, с. 497].

За одним з українських міфів, “... зоря – це гарна панна, яка живе там, де сходить Сонечко” [Войтович, 2002, с. 203]. День у народній уяві асоціюється зі світом, сонцем, життям на противагу ночі – “матері смерті та сну” [Войтович, 2002, с. 336]. Образні конкретизатори *соничко*, *ден'*, *зор'а*, *з'ірка* в досліджуваних фраземах мають значення *'ясний* (*'ясна*), що викликає сприймання обличчя людини з образом ясного сонечка, зорі чи погожого сонячного дня. Значення фразеологізмів із такими образами – це ‘привітний’, ‘спокійний’, ‘сміхнений’. У значенні фраземи *йак грім*

об'єднуються семи 'красивий' і 'здоровий'. Внутрішня форма цього фразеологічного звороту вказує на зв'язок уявлень у народній уяві 'вродливий' – 'різний'.

ССМ "гарний(а), червоний(а) + як, що, наче + рослина = дуже вродливий": *'гожа йак /рожа* [М.Б., Кор., Сад., Шел.]; *'гарна йак /рожа* [Бер., Вишн., Гус., Зар., Лис., М.Б.]; *чир'вона йак 'пан'с'ка /рожа* [Зар., Н.В., Ч.З., Шевч.], *'гарна шо к'в'ітка шо ў с'д'ду цв'іте* [Шел., Вишн.; Юрченко 1975, с. 128]; *'наче к'алина ў 'луз'і* [Вишн.; Кр.]; *д'іў'чатко йак г'ор'іх* [Кр., Заб., Кор., Шел.]; *йак 'мак'іў ц'в'іт* [Лис., Бер., Губ., Кузьм.]; *'гарний йак 'сон'ашник ў ц'в'іту* [Кузьм., Дібр., Кр., Лис.]; *'д'іўчина йак 'яблуко на'лиўчате* [Кузьм.]; *к'рд'с'іва йак 'тайа к'в'ітка* [Бер., Вишн., Дм.], *х'роша йак к'в'іточка* [Лис., Сад., Кузьм.]; *йак цв'іточок* [М.Б.].

Значення лексеми *к'рд'сивий* може розвиватися шляхом деривації від слів, що вказують на виділення предмета за кольором: "Праслов. *krasa мотивовано позначенням кольору, що сприймається символічно і в найвищому ступені позитивно: *krasa споріднене з *kresati / *kresiti – 'викрешувати вогонь, іскри; сікти, рубати'. Семантично *krasa переконливо реконструюється як 'цвіт життя', звідки потім – 'червоний колір, рум'янець (обличчя)', 'цвітіння, цвіт (рослин)' і, нарешті, більш загальне – 'краса'..." [ЕСУМ, с. 45]. Фраземи цієї моделі мають образ на позначення рослин червоного кольору (червоними є рослини: *калина, рожа, мак, яблуко* та ін.). Більшість компонентів фразеологічних одиниць досліджуваної моделі є символічними, на що вже звертали увагу українські мовознавці.

За народними віруваннями, горіх – "...символ обоження, краси та магічної сили" [Войтович 2002, с. 133]. В. Ужченко та Л. Авксентьєв зауважують, що "раніше поняття краси значною мірою вбирало в себе й поняття здоров'я. На батьківщині І. Франка говорять *здоров як горіх*... Не випадково приповідку *дівча як горіхове зерня* автор пояснив: "здорове, гарне, миле" [Ужченко, Авксентьєв 1990, с. 68].

Зазначимо, що калина – “...символ духовного життя жінки: її дівочість, краса та кохання...” [Войтович 2002, с. 433], а тому відповідно фразема *‘гарна йак ка’лина ў ‘луз’і* [Зар.; Ч.З., Гус., Н.В., Шевч.] сполучається тільки з лексемами на позначення осіб жіночої статі. Мак “означає красу, молодість...” [Войтович 2002, с. 439]. За дослідженням Л. Мельник, “маків цвіт – вершина краси, особливо коли зацвітає ціле плесо у степу. Це порівняння має культурно-національний підтекст...” [Мельник 2003, с. 196].

О. Назаренко зазначає, що мак – багатосимвольна рослина, “ментальна” рослина українців [Назаренко 2001, с. 7]. Соняшник споріднений із сонцем: має таку саму круглу форму, жовтий колір, направлений до сонця. Яблуко не тільки в українців, а й в інших слов’янських народів – це символ родючості, плодовитості, краси та здоров’я, любові. “Червона рожа – дівоча краса та чистота” [Войтович 2002, с. 442]. Символічна семантика квітки утворює такі фраземи: з *ли’ця ‘гожа йак ‘рожа, ‘гарна йак ‘рожа; ‘личиком че’р’вона йак ‘пан’с’ка ‘рожа* [Шел.; Вишн.; Гуг., Н.В., Шевч., Лис.; Юрченко, Івченко 1993, с. 128] сполучатися тільки з номінаціями на позначення осіб жіночої статі молодого віку. Додаткові значення мають вирази з компонентами *‘рожа, ка’лина, мак* та *‘яблуко* – ‘молода’, ‘рум’яна’ (про дівчину), а стійкі фраземи з компонентом *го’р’іх, к’в’ітка, ц’в’іточок, ‘сон’ашник* – ‘молодий’, ‘свіжий’, причому фраземи з образними конкретизаторами *ц’в’іточок, ‘сон’ашник* поєднуються лише з лексемами на позначення осіб чоловічої статі.

ФСР “некрасивий(а)”

ССМ “красивий(а), хороший(а), поганий(а) + як + означення + тварина = некрасивий(а)”: *кра’сива йак сви’н’а ‘сива* [М.Б., Бер., Губ., Лис., Сад., Шел.]; *хо’рошиї йак сви’н’а ў дошч* [Шевч., Бур., Вод., Гус., М.Б.]; *ск’верна йак сви’н’а* [Бер., Дібр., Зар.]; *по’ганиї йак ‘жаба* [Кузьм., Н.В.]; *йак со’бака че’р’вива* [Ч.З., М.Б.]; *по’гана йак об’і’з’ана* [Шел., М.Б.]; *кра’с’івиї йак*

со́бака ¹*сивий* [Вод., Губ., Куг., Лис.]; *краси́ва* *йак* ¹*тайа* *ко́за* [Вишн., Ч.З., Сад.]; *краси́ва* *йак* *в* ¹*йу́ц* ¹*а* ¹*сива* [Дм., Зар.].

Фразеологічні одиниці *краси́ва* *йак* *сви́н* ¹*а* ¹*сива* [М.Б.]; *хо́роша* *йак* *сви́н* ¹*а* *ў* *дошч* [Шевч.]; *йак* *со́бака* ¹*сивий* [Шел.]; *краси́си* *йак* *ў* *ко́зи* [Вишн.]; *краси́ва* *йак* *в* ¹*йу́ц* ¹*а* ¹*сива* [Бер, Дм., Лис., Ч.З., Кузьм., Бер.] витворилися на основі явища енантіосемії – внутрішньої антонімії.

Образні конкретизатори *со́бака*, *сви́н* ¹*а*, ¹*жаба*, ¹*маўпа*, *об* ¹*і* ¹*з* ¹*ана*, *ко́за*, *в* ¹*йу́ц* ¹*а* в мовній картині світу української нації у семантиці розвинули негативну конотацію. Образом деяких стійких виразів досліджуваної моделі є лексема *сви́н* ¹*а*. Зазначимо, що первісно свиня була символом плодючості та достатку в українців, пізніше її образ набув негативного значення – нечистоти, розбещеності, ненажерливості тощо [Войтович 2002, с. 532]. Фразеологізми з цим компонентом мають семи ‘неохайна’, ‘товста’, ‘одягнена без смаку’ (про жінку). Збільшення структури ФО може відбуватися за рахунок сполуки *ў* *дошч*, що вказує на часову характеристику образного конкретизатора *сви́н* ¹*а*.

Компонент *со́бака* набуває негативної конотації, що властива для цієї лексеми у складі фразеологічних одиниць говірок Західного Поділля (*з* ¹*ристис* ¹*а* *йак* *со́баки* [Бер., Дібр., Куг., М.Б.]; ¹*вити* *йак* *со́бака* *на* *по́году* [М.Б.] та ін.). Образ кози – в основі фраземи *краси́си* *йак* *ў* *ко́зи* [Вишн., Зар., Кр., Лис., Сад]. “...Кози викликають у людей негативні емоції, оскільки зовні нагадують чорта, який, згідно з християнськими уявленнями, покритий шерстю, з рогами, хвостом і копитами” [Войтович 2002, с. 527].

Конотацію потворності має також слово ¹*жаба*, що уособлює усяку нечисть. “Жаба-ропуха, за віруваннями, – основний образ перевтілення відьом” [Войтович 2002, с. 523]. Досліджено, що свиня, коза, вівця, жаба та собака є культурно маркованими реаліями для українців, а мавпа – запозичений елемент у мовній картині світу етносу. Порівняння *йак* *об* ¹*і* ¹*з* ¹*ана* має відносно інноваційний характер. Усі одиниці цієї моделі вживаються

тільки зі словами на позначення жінки, крім стійкого вислову *красивий як собака* /сивий [Дібр., Куг., Н.В.], що має синтагматичні зв'язки тільки з номінаціями на позначення чоловіка.

2.2.2. Фразеосемантична підгрупа “Зріст”

Ідеографічний ряд ‘зріст людини’ складається з трьох синонімічних рядів.

Синонімічний ряд ‘високий(а)’ складається зі стійких народних порівнянь, побудованих за такими структурно-семантичними моделями:

1) “високий + як + дерево”: *високий як топол'а* [Сад., Заб., Кр., Лис., Ч.З.]; *високий як дуб* [Бер, Зар., Кр., Ч.З.];

2) “високий, довгий + як, мов, що + довгий предмет”: *високий як верста* [Лис., Ч.З., Сад., Заб.]; *високий як дзв'іниця* [Сад., Лис., Заб., М.Б., Ч.З.]; *високий як жебр'дина* [Сад., Кор., Гус., Дм., Вод., Ч.З.]; *високий як драбина* [Бер, Кр., Зар., Ч.З.]. Структурно-семантична модель засвідчує явище субституції компонентного складу – *доўгий як циган'с'ка виста*; *доўгий як пол'с'ка верста*. Трансформація структурно-семантичної моделі може також відбуватися шляхом скорочення моделі – *як циган'с'ка верста*; *як мал'ована виста*;

3) “як + інтенсифікація ознаки”: *як п'їтора Йівана* [Зар., Лис., Корм., Бер, Кр., Ч.З.];

4) “росте + як + рослина”: *росте як фасол'а*, *росте як бадиллина* [Сад., Лис., Дм., Заб., Вишн., Кр., Ч.З.];

б) “довгий + як + рослина”: *доўгий як бел'дона* [Сад., Заб., Лис., Вишн., Кр., Дм., Ч.З.]; *доўгий як бур'ян* [Лис., Сад., Ч.З., Заб.].

Синонімічний ряд ‘маленький(а)’ наповнений стійкими народними порівняннями, що утворилися за структурно-семантичними моделями:

1) “маленький(а), дрібний(а) + як + предмет”: *ма'лен'ка йак зир'н'атко* [Лис., Ч.З., Губ., Гус., Заб.]; *ма'лен'ка йак горо'шина* [Лис., Шел., Кузьм., Заб.]; *ма'н'ун'а йак ма'чинка* [Заб., Шел., Лис., Кузьм., Кор.]; *др'ібній йак мак* [Кузьм., Лис., Зар., Вод., Шел., Заб., Шевч.];

2) “маленький(а) + як + тварина”: *ма'лен'ка йак мише'н'а* [Лис., Зар., Шел., Сад., Кузьм., Ч.З., Гус., Заб.];

3) “маленький(а) + як + птах”: *ма'лен'кий йак го'ропчик* [Кузьм., Ч.З., Гус., Зар., Шел., Лис., Сад., Заб.]; *ма'лен'ка йак 'ласт'івочка* [Кузьм., Дібр., Вишн., Бер.]; *ма'лен'ка йак горо'бец'* [Заб., Кузьм., Лис., Бер.]; *ма'лен'ка йак кур'чатко* [Шел., Кузьм., Ч.З., Бер.];

4) “виріс + як + деінтенсифікуючий зворот”: *'вир'іс йак к'іт наў'сид'ачки* [Кузьм., Кор. Бер.]; *'виросла йак к'іт нап'рис'адки* [Кузьм., Дм., Заб., Шел.] (явище енантіосемії).

Синонімічний ряд стійких народних порівнянь на позначення поняття ‘кремезний’ має компаративні фразеологізми, семантика яких зосереджена на основі порівнянь, а образний конкретизатор уточнює значення. Структурно-семантичні моделі мають таку організацію:

1) “кремезний + наче, як, що + дерево”: *кре'мезний йак дуб*; *к'репкий йак дуб* [Кузьм., Бер.];

2) ”великий + як, що + тварина”: *ве'ликий йак ве'д'м'ід'* [Кузьм., Заб., Шел.], *ве'ликий шо бик* [Кузьм., Ч.З., Шел., Бер.];

3) “баба + як + предмет з конотацією величини”: *'баба йак гар'мата*, *'баба йак 'пушка* [Дм., Заб., Кузьм., Шел.]; *'баба йак л'ох*; *'баба йак с'тупа* [Кузьм., Кр., Бер., Вишн., Дібр.];

4) “баба + як + тварина”: *'баба йак тур* [Лис., Шел., Заб., Кузьм., Дм., Бер., Куг.];

5) “козак + як + птах”: *ко'зак йак о'рел* [Шел., Кузьм., Лис., Бер., Куг.].

ССМ “високий(а) + як + довгий тонкий предмет = дуже високий(а)”:
 /доўгий як же^рдина [Кузьм., Бер., Лис., Куг., Шел.]; ви^{со}кий як др^ббина
 [М.Б., Бур., Губ., Зар.]; ви^{ли}кий як д^вер’і [Шел., Сад., Н.В.]; ви^{со}кий як
 чу^гуйі^с’ка ве^рста (ве^рста) [Зар., Н.В., Ч.З.]; ви^{со}кий як сто^уп
 те^ле^л’графний [Дм., Дібр., Заб., Лис.]; ви^{со}кий як с’в’іта^фор [В.К.]; ви^{со}ка
 як ш^пала дво^хмит^рова [М.Б.]; ви^{со}кий як бат’і^жок [М.Б.]; ви^{со}ка як
 др^ббина [Н.В.].

Образні конкретизатори фразеологізмів цієї моделі характеризуються
 означеннями: *сто^уп* – *те^ле^л’графний*, *вер^ста* – *ци^ган’с’ка*, *ш^пала* –
дво^хме^трова. Додаткове значення ФО цієї моделі – “худий”. У значенні
 стійкого вислову *як бат’і^жок* [М.Б.] зафіксовано сему ‘малий за віком’
 (про дітей). Порівняно з іншими ідіоматичними виразами цієї моделі фраземи
як сто^уп те^ле^л’графний [Дм.]; *як с’в’іта^фор* [В.К.]; *ш^пала дво^хме^трова*
 [М.Б.] мають інноваційний характер.

ССМ “виріс (виросла) + як + людина = дуже високий”: *вир’іс як*
п’і^тори Йі^вана [Заб., Лис., Сад, М.Б.]; *виросла як Вал’ка доўга* [Зар.,
 Вод., Губ., Корм., Кр., Н.В., Сад.]; *вир’іс як д’ад’а Ст’она* [Куг.]; *вир’іс*
як грин^д’ор [Дм., Кузьм., М.Б.].

ОВ *доўга* дає характеристику образному конкретизатору *Вал’ка*
 фразеологізма *ви^{со}ка як Вал’ка доўга* [Зар.], що є мотивованим тільки для
 носіїв говіркового мовлення окремого села, і вживається з лексемами на
 позначення осіб тільки жіночої статі. Додаткове значення фразеологізму
виріс як п’і^тори Йі^вана – “виріс” у говірках вживають тільки на
 позначення зросту чоловіка чи хлопця. Семантика фразеологічного звороту
як грин^д’ор [М.Б.] має значення ‘високий’ і ‘міцний’ (про чоловіка, про
 жінку). ФО *як д’ад’а Ст’она* [Гус., Губ.] сполучається тільки зі словами на
 позначення зросту чоловіка чи хлопця.

Образ стійкого виразу *як грин^д’ор* є запозиченим з французької
 мови, а антропонім *Іван* є традиційним для української народної культури

загалом і для фразеології говірок, зокрема західноподільських (наприклад: *'корчити с 'себе" Івана Івановича* [М.Б., Дм., Лис., Сад.]; *ст'ройіти с 'себе" ЙІвана Іпана* [Вод., Зар., Лис., Шевч.] та ін.). Лінгвістичні та екстралінгвальні чинники зумовили "...і його функціональну спеціалізацію – часто виступати лінійною мірою" [Ужченко 2003, с. 122].

ССМ "високий(а), здоровий(а) + як, що, наче + висока тварина або птах = дуже високий(а)": *ви'сока йак жи'рафа* [Шел., Кузьм., Заб., Вод.]; *здо'ровий йак дро'фа* [М.Б.]; *ви'сокий йак 'чапл'а* [В.К., Гус., Бер.]; *здо'ровий йак слон* [М.Б., Вишн.], *ви'сокий йак 'боц'ун, ви'сокий йак 'буз'ок* [Шел., Кузьм., Вод., Бер., Дм.].

Зауважимо, що дрофа і чапля є етнокультурними реаліями українців, а жирафа і слон – екзотичні назви для національної мовної картини етносу. До складу семантики фразеологічних одиниць *здо'ровий йак слон, здо'ровий йак дро'фа* входять суміщені семи 'дуже високий' та 'огрядний'.

ССМ "високий(а), здоровий(а) + як + дерево = дуже високий(а)": *ви'сока йак топол'а* [Сад., Заб., Лис.]; *ви'сока йак ве"рба* [Крив.]; *здо'ровий йак дуб* [В.К.].

Особливе місце в українській національній мовній картині світу займають назви верби, дуба, тополі, із якими пов'язані різні образи та уявлення про світ флори. Однією з ознак цих фразеологізмів є те, що вони вживають сяна позначення характеристики чи оцінки зросту людини. Реалізуючи у структурі одиниць основне значення, образні конкретизатори мають і інші елементи, що засвідчують особливості їхньої реалізації у моделі додаткової семи 'міцний', *ви'сока йак то'пол'а* – додаткове значення 'струнка', а фразеологічний зворот *ви'сока йак ве"рба* – 'гнучка'. Верба в народному світосприйманні «протиставляється сосні та дубу, які не завжди можуть витримати бурю, вербові ж гілки завдяки своїй гнучкості залишаються цілими», це символ "...надзвичайної життєвої сили..." [Войтович 2002, с. 132].

Дуб – «символ здоров'я, цілісності; дужого, гарного парубка» [Мельник 20023, с. 196], крім того, дуб “шанують за міцність, красу, довговічність” [Войтович 2002, с. 134-135]. Безсумнівно, що фраземи *ви́сока йак то́пол'а*, *ви́сока йак вир'ба* побутують тільки з лексемами на позначення осіб жіночої статі (як правило, молодого віку), а фразеологізм *здо́ровий йак дуб* – тільки з лексемами на позначення осіб чоловічої статі. Усім стійким висловам аналізованої моделі властива позитивна конотація.

ФСР ‘дуже низький(а)’

ССМ “малий(а) + як + тварина малого розміру = дуже низький(а)”: *ма́лий йак ко́мар* [Бер., Бур., Лис., Шевч.]; *ма́лий йак ко́марик* [Заб., Вишн., Гус., Кор.]; *ма́ла йак коти́н'а* [Бур., Дібр., Кр.]; *ма́ла йак коши́н'а* [Н.В., Сад., Кор., Заб.]; *ма́ла йак ми́ша* [Вишн.]; *ма́лий йак зни́да* [В.К.].

Фразеологічний зворот *йак зни́да* [В.К.] має у своєму значенні додаткову сему ‘гідкий’. Образна мотивація фразеологічних одиниць цієї моделі пов’язана з малим розміром тварин чи комах (*зни́да*, *ко́мар*, *коти́н'а*, *коши́н'а*, *ми́ша*), що є в складі цих стійких висловів. Названим ФО цієї моделі властива негативна конотація.

2.2.3. Фразеосемантична підгрупа “Комплекція”

ФСР “дуже товстий”

Фразеологічні одиниці цього ряду мають спільну сему в своєму значенні – ‘огрядний’. Експресія виникає через експресивно забарвлений образний конкретизатор. Зазначимо, що оцінка фразем зі значенням “огрядний” – переважно негативна. Вони вимагають суб’єктного оточення – назви, вираженої іменником, займенником, субстантивованими словами інших частин мови у формі називного відмінка. Супровідні слова, що виступають при компаративних фразеологізмах цього ряду – здебільшого прикметники: *го́дований*, *зру́бий* та ін. Значення фразеологізмів цього ряду мотивуються за такими структурно-семантичними моделями:

ССМ “[гладкий (здоровий)] + як + товста істота тваринного світу = дуже товстий”: *глат'ка йак 'гуска* [Кор., Заб., Н.В.]; *йак сви'н'а годдована* [Кузьм., Кр., Бер.], *йак сви'н'а поросна* [В.К.]; *глат'киї йак ка'бан* [В.К.]; *зд'орова йак ко'рова* [Лис.]; *зд'оровий йак бу'гаї* [В.К.], *зд'оровий йак бик* [Н.В., Сад., Кор., Заб.], *глат'киї йак 'буївол* [Лис.]; *глат'киї йак сли'мак* [Шевч., Зар., Заб.].

Характеристику дуже товстої людини носії західноподільських говірок традиційно дають за допомогою зіставлення зі свійськими тваринами та птахами: свинею, кабаном, биком, буйволом, коровою, бугаєм, гускою. Наприклад, образний конкретизатор *сви'н'а* стійкого звороту *глат'ка йак сви'н'а* [В.К.] може мати образні визначники *годована*, *поросна*, що призводить до суміщення сем “дуже товста” і “відгодована” в значенні цієї фраземи.

У семантиці фразеологічних зворотів *здорова йак корова* [Лис.]; *зд'оровий йак бу'гаї* [В.К.], *зд'оровий йак бик* [Н.В., Кор., Заб.], *зд'оровий йак 'буївол* [Лис.] є додаткові семи “міцний”, “кремезний”. У народній свідомості бик – символ сили, мужності [Войтович 2002, с. 516], а корова – “джерело добробуту та багатства” [Войтович 2002, с. 528]. Фразеологізми з ОК *сви'на*, *'гуска*, *др'офа*, *ко'рова* вживаються для характеристики осіб жіночої статі, а ФО з компонентами *ка'бан*, *бу'гаї* (*бик*, *'буївол*), *сли'мак* – осіб чоловічої статі.

ССМ “товстий (жирний) + як + об'ємний предмет = дуже товстий”: *'тоўстий йак чан* [Вишн., Вод., Заб.]; *'жирна йак п'іч* [Куг., Дібр., Сад., Шевч.]; *'тоўстий йак м'іх* [Губ., Бер., Н.В.]; *йак 'бочка 'тоўста* [Воск.]; *йак ко'пиц'а 'тоўста* [Кузьм., Куг., Дм.]; *'жирний йак о'пудало* [В.К.].

Особливості мотивації фразем цієї моделі пов'язані з предметами побуту або селянського господарства (чан, піч, міх, бочка, копиця, опудало). Фразеологізм *йак о'пудало* [В.К.] у своїй семантиці має суміщені семи “дуже товстий”, “незграбний”, “неохайний”. Фразеологічна одиниця *'жирна йак п'іч* [Вод., Дібр., М.Б., Ч.З.] уживається тільки на позначення жінки. Це не

випадково, оскільки піч – “...символ материнського начала, непорушності сім’ї, неперервності життя, рідної хати...” [Войтович 2002, с. 374]. Ймовірно, що образ бочки, який лежить в основі фразеологічного виразу *‘тоўста йак ‘бочка* [Воск.] не тільки реалізує у складі фразеологічного звороту своє фразеотворче значення, але й асоціативно пов’язаний з уявленнями про заможність та достаток українців. Стійкі народні порівняння *‘тоўстий йак чан* [Гус., Заб., Н.В., Шел.]; *‘тоўстий йак м’іх* [Дібр., М.Б., Ч.З.] реалізуються лише зі словами на позначення осіб тільки чоловічої статті.

ФСР “дуже худий”

Семантичний ряд “худий”. Фразеологізми зі значенням “худий” об’єднуються на основі спільної семи “худий” і здебільшого вони мають негативну оцінку. Емоційно-експресивне забарвлення додає конотативна модальність, що створюють компоненти досліджуваних фразем.

ССМ “сухий + як + тонкий довгий предмет = дуже худий”: *сухий йак ве^нрст^лва* (у значенні “стовп”) [Кузьм.]; *сухий йак коче^нр^лга* [Лис.]; *сухий йак дра^лбина* [Шел.].

ФО цієї моделі має в значенні додаткову сему “високий”. ОК цих стійких висловів виражені, переважно, лексемами, що позначають реалії селянського життя (*кочер^лга, дра^лбина*). Слід відзначити, що лексема *коче^нр^лга* є також ОК гуцульського фразеологізму *йек ков’ісен’ка* “дуже худа”, що відображає “міфологічні уявлення гуцулів про лісових дівчат, які заманюють людей до лісу... Очевидно, образним конкретизатором виступає назва, етимологічно пов’язана з ковінською (ковенею) “кочерга, палиця для мішання соломи при горінні” [Олійник 2003, с. 176-177].

ССМ “худий, сухий, тонкий + як + тварина з видовженою будовою тіла = дуже худий”: *худий йак глис^лта* [Кр.]; *худа йак с’і^л’отка* [Зар., Куг., Кузьм.]; *худий йак осі^лде^нц’* [Крив.]; *худа йак ш^лкана* [В.К.]; *сухий йак хрушч* [Кузьм., Кр., Бер.]; *худа йак ш^лчука* [Заб.].

У значенні ФО *йак глиста* [Кр.] є додаткова сема “неприємний”, а в семантиці фразеологічного звороту *худа як шкана* [В.К.] – “виснажена”. Вирішальне значення для особливостей мотивації цих стійких зворотів має подібність фізіологічних ознак істот, яких позначають лексеми, що є ОК фразеологізмів цієї моделі, та дуже худих людей. Стійкі вислови з ОК, вираженими лексемами жіночого роду (*с’їл’отка, шкана, че^лхон’а, ш’чучка*), валентні тільки зі словами на позначення осіб жіночої статі, а фразеологізми з ОК, вираженими лексемами чоловічого роду (*оси’ледець, хрущ, глиста*) – зі словами на позначення осіб чоловічої статі.

ОК стійких висловів поданої моделі найчастіше виражені лексемами на позначення плодів рослин (*‘яблуко*), а також квітів (*‘рожа*), червоний або рожевий колір яких зумовив появу внутрішньої форми цих ФО. Образний конкретизатор *‘яблучко* (*‘яблучка*) має ОК відповідно *на’лите, рум’н’ан’і*. На нашу думку, фраземи аналізованої моделі мають тісний асоціативний зв’язок із поняттям про красу.

Саме діалектний матеріал, який відображає надзвичайно складну динаміку цієї відкритої мобільної системи, може забезпечити осмислення фактів послідовної, типової варіантності стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру.

Виникнення варіантів безпосередньо залежить від появи синонімів до слів вільного вжитку на позначення тих чи інших явищ природи чи дійсності. Іншими словами, багатство лексики дозволяє розширювати межі структурно-семантичних моделей, саме таких, у яких компоненти хоч і видозмінюють своє значення, формуючи цілісне вмотивоване нове значення, але не втрачають повністю зв’язків зі словом у вільному вжитку. Говірковий елемент надає стійкому народному порівнянню додаткового смислового навантаження, по-новому забарвлюючи його. Отже, це також є фактором появи варіантів у межах структурно-семантичних моделей стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру.

Варіанти стійких народних порівнянь виникають і як наслідок різних конкретних явищ в історії мови: особливостей адаптації іншомовної лексики, впливу орфографічного вигляду слова, тенденції до полегшення артикуляції, тощо. Варіювання може охоплювати всю лексему, а може бути обмежене окремими формами слова або однією словоформою. З цього приводу зауважимо, що варіанти слова протиставляються один одному саме як варіанти лише за умови їх вживання в одну й ту ж історичну епоху. Мобільність лексичних параметрів стійких народних порівнянь забезпечує їх динамізм, здатність до постійного оновлення.

Розуміючи варіантність засобів вираження як одну з суттєвих рис стійких народних порівнянь антропоморфічного характеру, дослідимо два основних типи варіювання – формальне та лексичне.

2.3. Лінгводидактичні можливості фразеології

Сучасне викладання рідної мови базується передусім на комунікативно-діяльнісному підході, сутність якого полягає в тому, який полягає у тому, щоб «забезпечити формування мовної особистості – людини, яка вільно і легко висловлюється з різноманітних питань, виявляє високий рівень мовленнєвої культури, дбає про якість свого мовлення та його вдосконалення» [Тесленко 2000, с. 132].

Підготовка вчителя, який творчо й ефективно працюватиме в умовах сучасної школи, можлива лише за наявності нових, якісніших вимог до професійної освіти майбутніх педагогів, орієнтованих на поєднання мовної підготовки й розвитку мовленнєвих умінь учнів. Вивчення лексики та фразеології рідної мови повинно стати основою формування мовної компетентності, адже глибоке володіння лексико-фразеологічними засобами забезпечує функціонування мови як головного інструмента спілкування.

Проблему лінгводидактичного потенціалу фразеології досліджували такі науковці, як Л. Соловець, авторка праці «Робота над фразеологізмами як засіб формування культури спілкування молодших школярів», О. Тесленко

«Міжпредметні зв'язки у процесі вивчення фразеології української мови в 5–7 класах загальноосвітньої школи», а також Т. Форостюк, яка розглядала активізацію пізнавальної діяльності учнів під час опрацювання лексики та фразеології.

Формування мовної картини світу школяра чи студента – значно ширший процес, ніж просто навчання української мови. Він дає змогу розкрити внутрішній, ментальний світ людини. У цьому контексті ключовими є три взаємопов'язані складові: людина, світ і мова. Хоча з позиції реальних зв'язків першорядним є світ як основа буття, далі – людина як творець і носій мови, і лише потім – сама мова, однак у підході, зорієнтованому на людину, саме особистість виступає відправною точкою, адже вона пізнає світ і створює засоби фіксації та передавання знань.

Навчаючи дітей мови, учитель конструює їхню мовну картину світу, доповнюючи її багатовіковими вербальними здобутками, що сформувалися впродовж історичного розвитку мови. Особливо важливо дотримуватися принципів науковості та логічності, формуючи словниковий запас учня, наголошуючи на національній специфіці лексики рідної мови, але водночас не порушуючи загальних закономірностей розвитку мов у часі та просторі.

Національна концептуальна картина світу вибудовується з понять, які закріпилися у свідомості народу як характерні саме для нього та пов'язані з його історією, культурою і літературною спадщиною. Велике значення має розвиток творчого потенціалу особистості, її уяви й асоціативного мислення.

Ознайомлення з національними культурними, історичними та мистецькими явищами збагачує мовну картину світу індивіда як на понятійному, так і на словниковому рівнях. Розвиток наукового, критичного та творчого мислення сприяє тому, що мовлення стає різноманітним, неповторним, індивідуальним і сучасним.

Уроки української мови повинні забезпечувати формування в учнів умінь розв'язувати комунікативно-пізнавальні та світоглядно-оцінні завдання. Найефективнішим способом перетворити мовне навчання на

справді розвивальний процес є створення для школярів ситуацій, у яких виникає реальна потреба в мовленнєвій взаємодії. Ще однією важливою функцією школи є вироблення у дітей уміння вільно орієнтуватися в мові як у цілісній системі. Сучасний стан педагогічної науки дав можливість урізноманітнити навчальний процес такими засобами, що сприяють досягненню поставлених цілей та виконанню навчально-виховних завдань.

Практичний аспект опрацювання фразеології полягає в підвищенні рівня мовленнєвої культури учнів і студентів. До того ж фразеологічний матеріал дає широкі можливості для виховної роботи, адже значення більшості сталих висловів відображає ментальність народу, демонструє специфіку народного бачення історичних подій, суспільних і побутових питань, а також оцінювання позитивних і негативних людських рис.

Варто зазначити, що зміст чинних навчальних програм (5–11, 5–12 класи) з української мови передбачає поетапне опрацювання фразеології: спочатку в середній школі, де визначаються її особливі риси та мовленнєве функціонування, а згодом у старшій школі, де головна увага приділяється узагальненню та систематизації отриманих знань. Важливо, щоб цей процес був якісно оновленим та змістовно значущим для учнів. Хоча обмежена кількість навчальних годин не завжди дозволяє глибоко опанувати фразеологічний матеріал, школярі все ж отримують шанс осягнути мовні закономірності, які раніше залишалися недоступними через вікові та психологічні особливості.

Новітні фразеологічні дослідження мають активно інтегруватися у шкільну практику. Попри певну теоретичну складність, вони становлять важливу складову загального процесу модернізації українського мовознавства, переосмислення ціннісних понять національного багатства, духовності, культурної спадщини та ментальності народу. Усі ці категорії безпосередньо пов'язані з мовою, зумовлені законами її розвитку й відображають її неповторну природу. Тому виникає потреба розширювати підходи до викладання окремих мовних розділів, зокрема фразеології,

спираючись на здобутки суміжних наук – психології, культурології, етнології та інших.

Для глибшого розуміння окреслених аспектів корисним є аналіз фразеологізмів, що вирізняються особливою тематичною специфікою: фразем із кольоративним компонентом, зоофразеологізмів, соматичних та темпоральних висловів, сталих сполучень, що позначають риси характеру чи моделюють поведінку людини, одиниць, пов'язаних з її емоційною сферою, а також фразеологізмів з етнокультурним змістом.

Навчальна програма з української мови для середньої школи окреслює головні завдання мовної освіти, пов'язані з потребою відродження в учнів національної та загальнолюдської духовності, а також формування гармонійно розвиненої особистості, яка здатна вільно й ефективно комунікувати.

Навчання у старших класах виступає завершальним етапом становлення мовних умінь. У цей період школярі повинні остаточно закріпити здобуті раніше навички чіткого, логічного, грамотного й змістовного висловлювання, уміти доречно використовувати багаті виражальні ресурси української мови й опанувати основи практичної риторики.

Відповідно до тематичного плану, учні 10 класу мають поглиблювати свої знання з фразеології, опрацьовуючи такі розділи: фразеологія як галузь мовознавства; характерні ознаки фразеологізмів; різновиди фразеологічних одиниць; джерела їх походження; приказки, прислів'я, крилаті вислови, приповідки та побажання й їхня оцінна функція; етимологія фразеологізмів; національно-мовний колорит; системні явища у фразеології; функціонування сталих висловів у різних стилях; професійні фразеологізми, мовні кліше, штампи.

Опрацювання фразеологічного матеріалу повинно відповідати сучасним вимогам щодо теорії й виховного потенціалу сталих словосполучень. Учителю-словеснику необхідно підготувати питання для

перевірки теоретичних знань, підібрати тренувальні вправи й завдання, а також тести для контролю сформованих умінь.

Вивчення лексикології та фразеології, як і інших розділів сучасної української літературної мови, ґрунтується на засвоєнні теоретичних положень і виробленні практичних умінь, що забезпечується насамперед системою вправ. Вони сприяють тому, щоб здобувач вищої освіти не лише оволодів теорією, а й набув стійких навичок аналізу мовних явищ, уміння бачити їхню специфіку як комунікативних одиниць, які є безпосереднім інструментом вираження думки та волі людини.

До системи тренувальних вправ з фразеології входять завдання, спрямовані на формування в учнів і студентів умінь знаходити фразеологізми в текстах, уживати їх адекватно до ситуації мовлення, пояснювати їх семантику, визначати їхню системну функцію, добирати відповідники з інших мов, розмежовувати фразеологізми за значенням, будувати синтаксичні ряди, добирати антонімічні пари тощо. Опрацювати ці матеріали доцільно в контексті практичної стилістики: формувати в учнів і студентів свідоме ставлення до мовлення, розвивати мовну майстерність, тобто вміння добирати такі мовні засоби, що роблять висловлення точним, переконливим, виразним та влучним.

Особливу увагу звертаємо на опрацювання фразеології розмовного мовлення, розвитку в старшокласників уміння уважно ставитися до специфіки живої мови та усвідомлювати національно-культурний зміст фразеологічних одиниць.

Для лінгвістичної підготовки можна сформулювати такі запитання для самоперевірки:

1. Поясніть значення термінів «фразеологізм», «фразеологічна одиниця», «паремія», «ідіома».
2. Розкрийте значення понять «слово» та «словосполучення». Назвіть головні відмінності між ними.
3. Які спільні та відмінні риси притаманні слову й фраземі?

4. У чому полягає подібність і різниця між фразеомою та вільним словосполученням?
5. Поясніть сутність фразеологічного зрощення, фразеологічної єдності та фразеологічного сполучення. Наведіть приклади.
6. Що називають фразеологічними висловами? Доберіть приклади.
7. Які функції виконують фраземи в реченні та від чого залежить їхня синтаксична роль?
8. Розкрийте зміст поняття фраземної синонімії. Наведіть приклади фразем-синонімів.
9. У чому полягає різниця між рівнозначними, семантичними, стилістичними та експресивно-емоційними фраземами-синонімами?
10. Поясніть сутність фраземної антонімії. Наведіть приклади фразем-антонімів.
11. На які групи поділяються фраземи-антоніми в українській мові?
12. Поясніть феномен фраземної омонімії. Наведіть приклади фразем-омонімів.
13. Опишіть шляхи формування фразем-омонімів в українській мові.
14. Поясніть сутність фраземної паронімії. Наведіть приклади фразем-паронімів.
15. У чому полягає фраземна багатозначність? Наведіть приклади багатозначних фразем.
16. Що становить основу для творення фразем у нашій мові?
17. Як із окремих слів виникають фраземи в українській мові? Подайте приклади.
18. Які типи словосполучень є базою для формування фразем?
19. Які фраземи найчастіше витворюються на основі речень? Наведіть зразки.
20. Проаналізуйте шляхи появи фразем, що виникли на ґрунті народних казок. Наведіть приклади.

21. Яким способом фраземи іншомовного походження входять до української мови?

22. З якої мови найбільше фразеологізмів було запозичено українською? Наведіть приклади.

23. Які функції виконує фразеологічна одиниця в тексті й у мовленні?

24. Які синтаксичні функції можуть мати фраземи в сучасній українській мові?

25. Яку саме синтаксичну роль здатні виконувати фразеологізми в реченні і якими чинниками це зумовлено?

Отже, однією з актуальних проблем сучасної лінгводидактики є пошук ефективних шляхів і засобів оптимізації процесу вивчення фразеології. На її розв'язання впливають як зміни в парадигмі мовознавчих досліджень, так і трансформації в освітній сфері. Для гуманітарних дисциплін особливо важливим є спрямування наукового потенціалу в бік національних цінностей, етнопсихології, етнопедагогіки, культури й мистецтва, що сприятиме формуванню нового покоління свідомих громадян та носіїв мови.

Висновок до 2 розділу

Розвиток фразеології значною мірою зумовлений позамовними чинниками. Активізація торгівлі, промислового виробництва, ремісництва, а також прогрес у сфері науки й освіти, разом із припливом нових переселенців із різних куточків України, сприяли пожвавленню та оновленню місцевої фразеології. Це проявилось як у зміні образної системи фразеологічних одиниць, так і в появі нових етнокультурних смислів, а також у специфічних стилістичних та лінгвогеографічних рисах фразеологізмів.

Навіть за однакової загальної оцінки члени одного синонімічного ряду можуть різнитися характеристиками, що також є чинником їх диференціації. Більшість ідіом-синонімів демонструє подібний рівень вираження дії, ознаки, стану, кількісного чи абстрактного значення. Градаційність, як визначальна

риса фразеологічної семантики, суттєво впливає на структурування фразеологічних одиниць у синонімічні ряди в межах певної фразеосемантичної групи і на характер семантико-синонімічних зв'язків між елементами цих рядів. Ступінь інтенсивності дії чи ознаки визначається як значеннями компонентів фраземи, так і загальною семантикою фразеологічної одиниці, особливо коли у вислові відсутні інтенсифікатори типу дуже, сильно тощо. Фраземи одного синонімічного ряду зазвичай мають подібні валентні властивості, за винятком деяких прикметникових фразеологізмів з образними компонентами-іменниками чоловічого роду, які поєднуються лише з лексемами на позначення чоловіків.

Внутрішня форма фразеологізмів, що утворюють синонімічні ряди, ґрунтується на різних видах перенесення значення – метафорі або метонімії, причому метафора часто поєднується з елементами порівняння. Варто наголосити, що метафоричні й метонімічні переосмислення вільних словосполучень у багатьох випадках спираються на значущість тих компонентів, які мають символічну семантику та входять до мовної картини світу українців як своєрідні носії етнічних цінностей і стереотипних уявлень про довкілля. Усі розглянуті синонімічні ряди включають стійкі звороти з різними типами граматичної організації. Найбільше одиниць у цих рядах становлять дієслівні та окремі прикметникові ідіоматичні вирази.

ВИСНОВКИ

Фразеологія говорів Західного Поділля тривалий час залишалася поза центром уваги мовознавців. Її формування відбувалося внаслідок складних мовних процесів, передусім через взаємодію фразеологічних систем південно-західного та північного наріч української мови. Важливою її ознакою є те, що ця система не є застиглою чи «законсервованою», а, навпаки, належить до найбільш динамічних. Про це свідчить поєднання архаїчних фразеологічних елементів з відносно нових, інноваційних компонентів.

Фразеологія досліджуваних говорів включає загальнонародні фразеологізми, власне діалектні одиниці та діалектні варіанти загальнонародних ФО, які в даному дослідженні розглядаємо в їхній сукупності як цілісну систему.

Розглянуті фраземи перебувають у певних системних взаємозв'язках – як синонімічних, так і антонімічних. Проведене дослідження дає можливість виокремити основні закономірності реалізації синонімічних відношень, притаманних усім проаналізованим фразеологізмам різних граматичних типів. Синонімія значення фразеологізмів переважно формується на основі спільної моделі. За допомогою видових сем установлюється точніший характер фразеологічної семантики, адже вони стосуються різних елементів внутрішнього змісту висловів. На предметно-понятійному рівні розмежування значень фразеологізмів, що перебувають у синонімічних стосунках, охоплює численні аспекти їхньої семантики.

Значення окремих компонентів фразем, безперечно, надає різноманітних семантичних відтінків одиницям, які належать до одного синонімічного ряду. Проте визначальною залишається відмінна внутрішня форма фразеологізмів, саме вона є важливою диференційною ознакою у розмежуванні фразеологічних синонімів та варіантів. Найчастіше конотативне навантаження має лише один компонент фразеологічної конструкції, хоча трапляються випадки, коли таких елементів декілька.

За однакової загальної оцінки члени одного синонімічного фразеологічного ряду можуть мати різні характеристики, що також впливає на їхню диференціацію. Більшість одиниць демонструє однаковий рівень прояву дії, ознаки, стану, кількісного або абстрактного значення. Градуальність, як суттєвий елемент фразеологічної семантики, помітно впливає на поділ фразеологічних одиниць на синонімічні ряди в межах однієї фразеосемантичної групи, а також на специфіку семантико-синонімічних взаємозв'язків між їхніми компонентами. Ступінь інтенсивності дії чи ознаки визначається або значеннями окремих компонентів, або цілісним змістом мовної одиниці. Фраземи одного синонімічного ряду здебільшого мають близькі валентні характеристики, за винятком окремих прикметникових одиниць з образними конкретизаторами-іменниками чоловічого роду, що поєднуються лише з лексемами на позначення осіб чоловічої статі, або лише на позначення жіночої статі.

Досліджені фраземи перебувають у певних системних взаємозв'язках – як синонімічних, так і антонімічних. Найширше явище синонімії простежується саме серед дієслівних фразеологічних одиниць. Проведений аналіз дозволяє окреслити загальні закономірності формування синонімічних відношень, притаманних усім розглянутим фразеологізмам різних граматичних категорій. Найчастіше синонімія семантики фраземи виникає на основі спільної структурно-семантичної моделі. Завдяки видовим семам уточнюється конкретний зміст фразеологічної семантики, адже вони стосуються різних елементів значення. На предметно-понятійному рівні розмежування значень фразеологізмів, пов'язаних синонімічними відношеннями, охоплює численні складники їх семантичної структури.

Значення окремих компонентів фразем, без сумніву, впливає на виникнення різних смислових відтінків у стійких виразах, що входять до одного синонімічного ряду. Однак ключову роль у розрізненні таких одиниць відіграє відмінність їхньої внутрішньої форми – вона є важливим критерієм для розмежування фразеологічних синонімів і їхніх варіантів. Переважно

конотативне забарвлення несе один компонент фразеологічної конструкції, хоча інколи конотативних елементів у складі фразем може бути кілька.

Досліджувана фразеологічна система, подібно до загальнонародної, характеризується виразною антропоцентричністю, що проявляється у тісному зв'язку внутрішньої форми всіх типів фразем з образом людини. На підставі зібраного матеріалу можна виокремити структурно-семантичні моделі фразеологічних одиниць.

Найбільш наповненою є фразеосемантична група «Врода». Виявлені та детально описані в дослідженні моделі фразеологізмів у своїй семантичній основі здебільшого пов'язані з негативним оцінюванням зовнішності людини.

Однією з важливих особливостей фразеологічного моделювання в західноподільських говірках є кількісне наповнення різних моделей, що зіставляються за певними опозиціями: високий – низький, товстий – худий та ін. Як правило, одна модель кількісно переважає іншу, і це, на нашу думку, зумовлено впливом позамовних чинників. Наприклад, значно більше моделей, за якими формуються фраземи зі значенням «дуже високий», ніж тих, що передають значення «дуже низький». Подібна нерівномірність може пояснюватися антропометричними характеристиками мешканців Західного Поділля, серед яких переважають люди середнього та високого зросту.

Проведене дослідження демонструє, що специфіка структурно-семантичних моделей фразем тісно пов'язана з ключовими складниками національної мовної картини світу. На глибинному рівні такі моделі відображають стереотипні, часто еталонні уявлення про людину в усій повноті її фізичних, психологічних, моральних і соціальних характеристик. Це виявляється насамперед у тому, що в основі образності фразеологічної одиниці лежать вербальні константи української культурної традиції, національні символи та етнокультурні реалії.

Значну частину фразеологічних одиниць західноподільських говірок можна вписати в ті чи інші ССМ. Антропоцентричність цієї фразеології

простежується передусім у тому, що внутрішня форма фразем усіх ідеографічних підгруп структурно зорієнтована на образ людини.

Однією з нагальних проблем сучасної лінгводидактики залишається пошук дієвих методів і засобів удосконалення процесу опанування фразеології. На вирішення цього питання впливають як зміни в парадигмі мовознавчих досліджень, так і перетворення, новації, що відбуваються в сучасній освітній галузі. Для гуманітарних наук особливо значущим є спрямування наукового потенціалу на утвердження національних цінностей, розвиток етнопсихології, етнопедагогіки, культури та мистецтва, оскільки це сприятиме вихованню нового покоління свідомих громадян і носіїв мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Авксентьев 1983: Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків: Вища шк., 1983. 137 с.
- Алефіренко 1987: Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: Вища шк., 1987. 136 с.
- Аркушин 2000: Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.
- Аркушин 2003: Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін – Луцьк, 2003. 178 с.
- Артюх 1994: Поділля: історико-етнографічне дослідження / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. Київ : Доля, 1994. С. 74-84.
- Бабич 1972: Бабич Н. Д. Співвідношення загальнонародного та вузьколокального у фразеології української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 1972. 19 с.
- Бабич 1978: Бабич Н. Д. Лексичні варіанти ФО буковинських говірок (особливості компонентного складу і функціонування). *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології*: тези доп. Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. С. 87-88.
- Баженов 1993: Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. 480 с.
- Білоноженко, Гнатюк 1989: Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наук. думка, 1989. 156 с.
- Вархол, Івченко 1990: Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братислава : Словацьке педагогічне видавництво, 1990. 259 с.

- Венжинович, Тафійчук 2024: Венжинович Н., Тафійчук С. Викладання фразеології української мови на уроках у середній школі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Ужгород, 2024. Вип. 2 (52). С. 26-34.
- Войтович 2002: Войтович В. М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
- Голубовська 2004: Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ : Логос, 2004. 284 с.
- Грица 1996: Грица Т. Г. Матеріали до фразеологічного словника Гуляйпільського району Запорізької області. *Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області* : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 1996. С. 121-181.
- Грица 1996а: Грица Т. Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 1996. 17 с.
- Грищенко 1975: Грищенко П. П. Матеріали до діалектного фразеологічного словника українського Полісся (село Лучанки Овруцького району Житомирської області). *Вопросы фразеологии*. Самарканд, 1975. Вип. 272. С. 162-177.
- Делюсто 2020: Делюсто М. Фразеологізми в українських південнобесарабських говірках: стан і перспективи досліджень. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Ужгород : ПП Данило С.І., 2020. Вип. 2(44). С.128–135.
- Демський 1987: Демський М. Т. Дериваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу. *Українська діалектна лексика*. Київ : Наук. думка, 1987. С. 45-61.
- Дзендзелівський 1996: Дзендзелівський Й.О. Із спостережень над слов'янською народною ентомологічною лексикою. *Й. Дзендзелівський. Українське і слов'янське мовознавство*. Львів : Вид-во НТШ, 1996. С.167-199.

- Добролюба 1997: Добролюба Г. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. Київ, 1997. 236 с.
- Добролюба 1997: Добролюба Г. М. Ідеографія і генезис поліських антропогностичних порівнянь: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Житомир, 1997. 16 с.
- Добролюба 2003: Добролюба Г. Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир : Волинь, 2003. 160 с.
- Добролюба 2012: Добролюба Г. М. Хліб та борошняні вироби в поліській фразеології: історичний та етнокультурний коментар. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць / відп. ред. Мартинова Г.І. Черкаси, 2012. Вип. 14–15. С. 128–134.
- Доленко 1975: Доленко М. Т. Матеріали до словника діалектних фразеологізмів Поділля. *Вопросы фразеологии*. Самарканд, 1975. Вип. 272. С. 131-161.
- ЕСУМ: Етимологічний словник української мови : у 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. Київ : Наук. думка, 1982.
- Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 51–53.
- Жуйкова 1999: Жуйкова М. В. Внутрішня форма слова як відбиття архаїчних когнітивних структур. *Вісник Міжнародного слав'янського університету*. Серія “Філологія”. 1999. Т. II. № 4. С. 10-12.
- Івченко 1993: Івченко А. Матеріали до фразеологічного словника Харківщини. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Харків : Око, 1993. Т. 1. С. 153-162.
- Івченко 1996: Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. Харків: Око, 1996. 156 с.
- Івченко 1999: Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. Харків : Фоліо, 1999. 304 с.

- Івченко 2000: Івченко А. О. Фразеологія українських народних говірок: ономазіологічний, етимологічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук. Київ, 2000. 36 с.
- Калашник, Колоїз 2001: Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ : Довіра, 2001. 284 с.
- Кірілкова 2011: Кірілкова Н. В. Відображення деяких семантичних процесів у фразеологічному словнику південноволинських говірок. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія* / відп. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 164–171.
- Коваленко 2001: Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київ, 2001. 20 с.
- Коваленко 2001a: Коваленко Н. Д. Матеріали до словника фразем західноподільських говірок. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Випуск 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзензелівського*. Ужгород, 2001. С. 253-257.
- Коваленко 2004: Коваленко Н.Д. З історії досліджень фраземіки подільських говірок. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність*. Збірник наукових праць за підсумками міжнародної науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський, 2004. С. 181-183.
- Коваленко 2010: Коваленко Н. Д. Моделювання фразеологізмів із соматизмом “язик” (на матеріалі українських говірок). *Мовознавчі студії*. Дрогобич : Посвіт, 2010. Вип. 2: Фразеологізм і слово у тексті і словнику (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя від дня народження професора Мар'яна Демського). С. 187–191.
- Коломієць 2004: Коломієць Л. І., Майборода О. А. Рудименти дохристиянського світосприйняття у фразеологізмах. *Вісник Харківського*

- національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія “Філологія”. Харків, 2004. № 607. Вип. 39. С. 255-257.
- Коломієць, Регушевський 1988: Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів. Київ, 1988. 200 с.
- Компетентнісний 2012: Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу). *Укр. мова і літ. в шк.* 2012. № 4 С. 51–65.
- Коновратська 2001: Коновратська Н. Народні фразеологізми та паремії на означення часу й мовна картина світу. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки.* Луганськ, 2001. № 3 (35). С. 101-107.
- Корзонюк 1987: Корзонюк М. М. Словник західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика* : зб. наук. праць. Київ : Наук. думка, 1987. С. 62-267.
- Кочан, Захлюпана 2005: Кочан І. М., Захлюпана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2005. 250 с.
- Кучерук 2002: Кучерук О. Формуючи навички творчої діяльності. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.* 2002. № 4 (19). С. 99.
- Лавер 1991: Лавер В. И. Фраземіка українських діалектів карпатського регіону : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 1991. 325 с.
- Ларін 1959: Ларін Б. О. Про народну фразеологію. *Праці X Республіканської діалектологічної наради.* Київ : Вид-во АН УРСР. Київ, 1959. С. 52-64.
- Магрицька 2003: Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнословобожанських говірках. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 182-193.
- Магрицька 2003: Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок. Луганськ, 2003. 187 с.

- Магрицька 2003а: Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнослов'янських говірках. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 182–193.
- Матвіяс 1972: Матвіяс І. Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови. *Питання фразеології східнослов'янських мов*. Київ : Наук. думка, 1972. С. 147-148.
- Мацюк 2019: Мацюк З. Від трансформації до конотації: шлях західнополіської фраземи. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2019. Вип. 48. С. 200–205.
- Мацюк 2020: Мацюк З. Народження позашлюбної дитини в західнополіському фразеологічному корпусі. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Видавець Панькова А. С., 2020. Вип. 51. С. 88–91.
- Мацюк, Фенко 2020: Мацюк З., Фенко М. Оказіональні компоненти у фразеологічних одиницях західнополіського континууму. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Філологія». Ужгород, 2020. № 1 (43). С. 219–225.
- Мельник 2001: Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Донецьк, 2001. 19 с.
- Мельник 2003: Мельник Л. Фітофразеологія Донбасу. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 194-197.
- Миголинець 2020: Миголинець О. Ф. Фраземи, пов'язані з весільною обрядовістю, в українських закарпатських говірках. Ужгород : ПП Данило С.І., 2020. Вип. 2(44). С. 219–225.

- Мілева 2001: Мілева І. Власне ім'я як компонент ареальних фразеологізмів. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. Луганськ, 2001. № 3 (35). С. 92–97.
- Міняйло 2001: Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Донецьк, 2001. 20 с.
- Міняйло 2001а: Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2001. 19 с.
- Назаренко 2001: Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2001. 18 с.
- Найда 2002: Найда А. М. Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології (семантичний і структурний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2002. 19 с.
- Олійник 2000: Олійник М. Бути на Божій правді: фразеологізми зі значенням “померти” у гуцульських говірках. *Християнство й українська мова* : матеріали наукової конференції (Київ, 5-6 жовтня 2000 р.). Львів, 2000. С. 279-288.
- Олійник 2001: Олійник М. Українська діалектна фразеологія: стан дослідження, проблеми, перспективи. *Ukrajnistika na prahu nového století a tisíciletí. Problémy jazyka, literatury, kultury. Sborník příspěvků. 1. Olomoucké sympozium ukrajnistů “Ukrajnistika na prahu nového století a tisíciletí: problémy iazyka, literatury a kultury” 15.-17. listopadu 2001.* Olomouc, 2001. С. 118-124.
- Олійник 2002: Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Львів, 2002. 20 с.
- Олійник 2003: Олійник М. Етнокультурна конотація фразеологізмів гуцульських говірок і способи її реалізації. *Діалектологічні студії. 2:*

- Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 174-181.
- Пометун, Пироженко 2002: Практика застосування інтерактивних технологій. *Інтерактивні технології навчання : теорія, практика, досвід* : метод. посіб. / [авт.-уклад. Пометун О., Пироженко Л.]. Київ : А.П.Н., 2002. С. 27–65.
- Сагаровський 2010: Сагаровський А. А. Із фразеології центральнослобожанських говірок. *Лінгвістика* : зб. наук. праць. Луганськ : ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. Вип. 3(21). Ч. I. С. 200–206.
- Соловець 2004: Соловець Л. О. Робота над фразеологізмами як засіб формування культури спілкування молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2004. 22 с.
- Ступінська 2000: Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2000. 22 с.
- СУМ: Словник української мови : в 11-ти т. / гол. ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т.1-11.
- Тараненко 2023: Тараненко К. В. Мовна картина світу як відображення національного характеру українців. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Т. 34 (73). № 4. С. 40–44.
- Тесленко 2000: Тесленко О. В. Міжпредметні зв'язки у процесі вивчення фразеології української мови в 5–7 класах загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2000. 16 с.
- Удовиченко 1984: Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. Київ : Вища школа, 1984. Т. 1-2. 688 с.
- Ужченко 2000: Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Харків, 2000. 18 с.

- Ужченко 2001: Ужченко Д. В. Семантичний центр фразеологізму – образний конкретизатор – образний визначник. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки*. Луганськ, 2001. № 3 (35). С. 77-83.
- Ужченко 2002: Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Вид. 4-е. Луганськ, 2002. 263 с.
- Ужченко 2003: Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія. Луганськ: Альма-матер, 2003. 363 с.
- Ужченко 2004: Ужченко Д. Східноукраїнські зоофразеологічні репрезентанти структурно-семантичних моделей. *Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. С. 294–300.
- Ужченко 2008: Ужченко Д. В. Фразеологічна варіантність у східнослобожанських говірках. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*: зб. наук. праць. Київ, 2008. Вип. 3. Кн. 2. С. 191–199.
- Ужченко, Авксентьев 1990: Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія. Харків: Основа, 1990. 167 с.
- Форстюк 2000: Форстюк Т. В. Активізація пізнавальної діяльності учнів 5–6 класів у процесі вивчення лексики й фразеології української мови: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2000. 19 с.
- ФСУМ: Фразеологічний словник української мови: в 2 кн. Київ: Наукова думка, 1993. Кн. 1-2.
- Хобзей 2011: Хобзей Н. В. Фразеологізми та паремії із компонентами *виганяти* / *вигнати* в говорах південно-західного наріччя. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія* / відп. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 138–144.

- Царьова 2015: Царьова І. В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнослов'янських говірок : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во “Інновація”, 2015. 258 с.
- Чабаненко 2001: Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни. Запоріжжя, 2001. 201 с.
- Шелехова 2013: Шелехова Г. Зміст і структура оновленої програми з української мови для основної школи крізь призму сучасних підходів. *Укр. мова і літ. в шк.* 2013. № 2. С. 60–64.
- Юрченко, Івченко1993: Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 176 с.
- Яким 2011: Яким М. Б. До проблеми синонімії ареальних фразеолозмів (на матеріалі бойківських говірок). *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія* / відп. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 216–225.
- Ярмолюк 2011: Ярмолюк А. Соціокультурний аспект навчання української мови : система вправ та завдань. *Укр. мова і літ. в шк.* 2011. № 3. С. 14–17.